

Karol Łopatecki

Wydział Historyczno-Socjologiczny

Uniwersytet w Białymstoku

Kariera siedemnastowiecznego ewangelickiego szlachcica Jana Kunowskiego¹

Artykuł prezentuje losy szlachcica Jana Kunowskiego, który trzykrotnie pełnił funkcję dyrektora ewangelicko-reformowanego synodu prowincjonalnego w Wielkim Księstwie Litewskim. Ukazane zostały różne formy jego działalności – jako poety, kondotiera, kartografa, żołnierza, dyplomaty, urzędnika, sekretarza królewskiego i ziemianina. Omówiono karierę Kunowskiego, która jednak była dużo skromniejsza niż wskazywałby na to potencjał intelektualny oraz protekcja patrona – Aleksandra Gosiewskiego. Wyjaśnione zostały przyczyny czterokrotnej zmiany miejsca zamieszkania, które każdorazowo wiązały się z porzuceniem dotychczas wykonywanego zawodu lub pełnionego urzędu.

The article presents the life of nobleman Jan Kunowski, a three times director of the Lithuanian Evangelical Reformed Provincial Synod in the Grand Duchy of Lithuania. There are various forms of his activity described – as a poet, condotierre, cartographer, diplomat, official, royal secretary, and landowner. His career was not as successful as it had been indicated by both his intellectual potential and patronage of his patron Aleksander Gosiewski. The study explains why he changed his place of residence four times, and every time he abandoned either his post or profession performed.

¹ Artykuł powstał w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki SONATA, nr 2016/23/D/HS3/03210 pt. Rewolucja militarna jako czynnik modernizacyjny skarbowości i organizacji państwa polsko-litewskiego na tle europejskim.

Słowa kluczowe: Jan Kunowski, klientelizm, Czernihów, wojskowość XVII w., kariera szlachecka, dyrektor Jednoty Litewskiej, najemnicy
 Key words: Jan Kunowski, clientelism, Chernihiv, military history of the 17th century, noble career, director of the Lithuanian Unity, mercenaries

Wstęp

Jan Kunowski to w historiografii postać szerzej znana od 12 lat, kiedy pojawiły się edycje krytyczne prezentujące jego twórczość poetycką². Dzięki temu światło dzienne ujrzały wszystkie utwory zebrane przez samego autora w 1640 r., które zadedykował Krzysztofowi Korwinowi Gosiewskiemu (synowi zmarłego patrona – Aleksandra)³. Dotychczas interesowano się przede wszystkim Kunowskim jako artystą⁴. W niniejszym artykule prezentuję jego losy, co stanowi uzupełnienie danych biograficznych zaprezentowanych przeze mnie 11 lat temu⁵. Ponowna analiza tej postaci wiąże się z odkryciem wielu nowych faktów źródłowych, które znacznie wzbogacają naszą wiedzę o karierze tego szlachcica. Przede wszystkim chcę uwzględnić aspekt religijny – Kunowski był gorliwym ewangelikiem reformowanym, trzykrotnym dyrektorem ewangelicko-reformowanego synodu prowincjonalnego w Wielkim Księstwie Litewskim⁶. Był też poetą, kondotierem, kartografem, żołnierzem, dyplomata, sekretarzem królewskim, ziemianinem.

² Por. *Sprawa smoleńska. Z literatury okolicznościowej pierwszej połowy XVII wieku. Ze zbiorów Archiwum Narodowego Szwecji Skoklostersamlingen*, wyd. M. M. Kacprzak, Warszawa 2006, s. 25–32, 45–88; J. Kunowski, *Ekspedycja inflancka 1621 roku*, oprac. W. Walczak, K. Łopatecki, wstęp K. Łopatecki, Białystok 2007, s. 108–150.

³ Svenska Riksarkivet, Stockholm, Skoklostersamlingen, Polska Manuskript, sygn. E 8603, k. 168–168ver.

⁴ D. Chemperek, *Obraz Smoleńska i jego mieszkańców w literaturze polskiej początku XVII wieku*, „Terminus”, 11, 2009, z. 1–2, s. 217–228; A. Nowicka-Jeżowa, D. Chemperek, *Polonica z Riksarkivet i Skokloster Slott na warsztacie historyka literatury i kultury polskiej*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 17, 2010, s. 28–32; M. Nawrocki, *Mit Smoleńska w piśmiennictwie polskim XVII wieku – przypadek Jana Kunowskiego*, „Terminus”, 18, 2016, z. 4, s. 401–420. *Smoleńska zacność R<oku> P<ańskiego> 1628* doczekała się nawet przekładu na j. rosyjski; Д. Хэмпэрэк, *Польская поэма XVII века о великолении Смоленска*, „Studia Slavistici”, 6, 2009, s. 237, 239, 241, 243, 245, 247, 249.

⁵ K. Łopatecki, *Wstęp*, w: J. Kunowski, *Ekspedycja inflancka*, s. 28–43; zob. https://uk.wikipedia.org/wiki/Ян_Куновський.

⁶ M. Liedke, *Szlacheckie rody z Korony w działaniach na rzecz ewangelicko-reformowanej Jednoty Litewskiej w XVII wieku*, w: *Nad spoteczeństwem staropolskim*, t. 1: *Kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 392, 400.

Już same wymienienie zawodów i funkcji, które pełnił, wskazuje na osobę nietuzinkową, w aktywny sposób kształtującą swoją karierę, podejmującą nowe wyzwania, nie tylko dążącą do zdobywania kolejnych stopni awansu, ale przede wszystkim zdolną całkowicie zmienić miejsce i sposób życia⁷.

Koleje losu Kunowskiego wyznaczają modelowy przykład kariery szlachcica ewangelicko-reformowanego z okresu panowania w Rzeczypospolitej dynastii Wazów. Kariera ta wynikała z realnych możliwości pokierowania swoim losem w siedemnastowiecznej rzeczywistości, wypełnionej konfliktami wojennymi. W analizie biografii Kunowskiego przydatne są w szczególności teorie klientelizmu funkcjonującego w Rzeczypospolitej⁸, ale także jego utwory poetyckie. Autor wartości własnej twórczości upatrywał nie w kunszcie poetyckim, lecz w żołnierskim spojrzeniu, które polegało na realnej i szczegółowej ocenie opisywanych wydarzeń⁹. Ponadto prezentował jedynie te sytuacje, których był naocznym świadkiem, co kilkakrotnie podkreślił zarówno w *Odsieczy smoleńskiej* (1617), jak i *Ekspedycji inflanckiej* (1622)¹⁰. Dzięki temu dzieła te stanowią wiarygodne źródło historyczne. Nie mniej ważny jest aspekt psychologiczny – utwory liryczne ukazują stan psychiczny autora w momencie ich pisania, co jest niezwykle przydatne przy analizie działań i decyzji podejmowanych przez Kunowskiego¹¹. W poniższych rozważaniach wykorzystuję dorobek psychologa Abrahama Maslowa, który uznał, że potrzeby

⁷ Por. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 156–157, 339–344, 354.

⁸ Przykładowo: U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001, passim.

⁹ Por. J. Kunowski, *Przedmowa do „Odsieczy smoleńskiej”*, w: idem, *Ekspedycja inflancka*, s. 214: „acz nie Minerwy poetyką, ale Marsową zabawą magis institutus”.

¹⁰ Por. idem, *Ekspedycja inflancka*, s. 135: „O tym się pisać nie mogło w absencji, ani się żołdakowi godziło bawić na powieść cudzą rycerskiego dzieła pisaniem. Tym się ode mnie kontentuj. Co moje oko widziało”. W innym miejscu pisze o sukcesach Aleksandra Gosiewskiego: „Zaprawdę coś wmój Mcwy Pan w Stolicy Moskiewskiej te[mu] Narodowi dawał ucho słyssało // Coś zaś pod Smoleńskiem tu okazawał oko już widziało”; zob. idem, *Przedmowa do „Odsieczy smoleńskiej”*, s. 215.

¹¹ Nadal fundamentalną i niezmiernie wartościową jest praca zbiorowa pt. *Dzieła literackie jako źródło historyczne*, red. Z. Stefanowska, J. Sławiński, Warszawa 1978. Z tego zbioru por. J. Topolski, *Problemy metodologiczne korzystania ze źródeł literackich w badaniu historycznym*; M. Głowiński, *Lektura dzieła a wiedza historyczna*; B. Geremek, *Fabula, konwencja i źródło*; J. Ziomek, *Poeta jak o źródło historyczne*.

człowieka w społeczeństwie uporządkowane są według kilku zhierarchizowanych grup¹².

K o n d o t i e r

Ród Kunowskich herbu Łódzia wywodził się z Wielkopolski¹³. Część rodzin nadal zamieszkiwała Koronę, inne wyemigrowały aż do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a konkretnie do powiatu mozyrskiego w województwie mińskim¹⁴. O rodzicach i młodości Jana Kunowskiego wiemy niewiele. Bardzo trudne do zweryfikowania są dane przytoczone przez Jürgena Bluncka, że dziadek – Jerz (Еж) Kunowski około 1574 r. był pułkownikiem w służbie Iwana Groźnego, natomiast jego syn, a ojciec Jana, został zabity pod Moskwą w 1606 r.¹⁵ O ile pierwszą informację traktuję sceptycznie, o tyle druga ma oparcie w źródłach. Rzeczywiście w relacjach dotyczących powstania moskiewskiego (17–27 V 1606) wśród zabitych koroniarzy odnotowuje się niejakiego Kunowskiego¹⁶. Być może ten sam był wymieniony w szlacheckiej rocie pieszej Stanisława Otrębosza, sformowanej

¹² A. H. Maslow, *Motywacja i osobowość*, [tł. J. Radzicki], Warszawa 2006 (oryg.: *Motivation and Personality*, New York–London 1970). Autor wyróżnił pięć grup potrzeb (od najniższej hierarchicznie): fizjologiczne, związane z bezpieczeństwem, przynależnością i miłością, szacunkiem i uznaniem, potrzebą wiedzy i samo-realizacji. Im niższa potrzeba w hierarchii, tym bardziej domaga się ona zaspokojenia, ich realizacja jest niezbędna do przeżycia. Wyższe hierarchicznie potrzeby są trudniejsze do spełnienia, jednakże ich realizacja daje większe subiektywne zadowolenie. Szerzej analizę twórczości A. Masłowa przeprowadzają: A. Wiśniewski, D. Śleszyński, *Koncepcja hierarchicznej struktury potrzeb w teorii Abrahama H. Masłowa*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, 12, 1976, z. 2, s. 191–199.

¹³ Por. K. Niesiecki, *Korona polska przy złotej wolności*, t. 2, Lwów 1738, s. 744; M. M. Kacprzak, *Wprowadzenie*, w: *Sprawa smoleńska*, s. 14–15; M. Liedke, *Szlachta ruska Wielkiego Księstwa Litewskiego a reformacja. Część II: przyczyny przyjmowania nowych wyznań, aktywność reformacyjna oraz motywy porzucenia konfesji protestanckich*, „*Białoruskie Zeszyty Historyczne*”, 19, 2003, s. 70, przyp. 140.

¹⁴ Por. W. Kojalowicz Wijuk, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają*, wstęp F. K. Piekosiński, Kraków 1897, s. 159.

¹⁵ Por. J. Blunck, *Georg Carl Friedrich Kunowski (1786–1847) i jego rodzina*, tł. S. Janicka, „*Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*”, 7, 2000, nr 2, s. 131–132.

¹⁶ W. Dyamentowski, *Dyaryusz*, w: *Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII. Zbiór materiałów do historii stosunków polsko-rosyjskich za Zygmunta III*, wyd. A. Hirschberg, Lwów 1901, s. 56.

i działającej w latach 1601–1602¹⁷. Oznaczałoby to, że ojciec Jana był żołnierzem, który uczestniczył w początkowym okresie dymitriad. Tradycje rodzinne, a również i chęć zemsty, mogły skłonić młodego Jana do podjęcia służby wojskowej w czasie wojny Rzeczypospolitej z Carstwem Moskiewskim w latach 1609–1618.

Kiedy dokładnie rozpoczął służbę wojskową i w jakim oddziale, nie wiadomo. Najwcześniejsze, stosunkowo dokładne opisy działań wojennych w twórczości Jana Kunowskiego pochodzą z 1610 r. w kontekście bitwy pod Białą¹⁸. Autor koncentruje się na wydarzeniu, w którym Aleksander Gosiewski niewielkimi siłami zdobył zamek i miasto Biała¹⁹. Reakcja Carstwa Moskiewskiego na utratę twierdzy była natychmiastowa. Rosjanie zgromadzili armię, dowodzoną przez Jakuba Boratyńskiego i Iwana Chowańskiego, przyłączył się do niej szwedzki pułk posiłkowy prowadzony przez Ewerda Horna. Siły wroga Kunowski ocenił na 8 tys., w rzeczywistości było ich o jedną czwartą mniej²⁰.

Na początku czerwca, gdy wojska nieprzyjacielskie dopiero zmierzały do zamku, Gosiewski postanowił zaatakować z zaskoczenia. I na to wydarzenie Jan Kunowski zwraca baczną uwagę („Odsiecz moskiewską z Niemcy odparł mężnie, / Bijąc potężnie”)²¹. Gosiewski w pełni wykorzystał element zaskoczenia i pokonał przednią kolumnę wojsk²² („Za Moskwą musiał Ewerd Horn uciekać // Nie zmógłszy

¹⁷ *Monstra rotę szlacheckiej P. Stanisława Otrębosza, die 30 Martii anno Domini 1601*, w: K. Górski, *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893, s. 241.

¹⁸ J. Kunowski, *Odsiecz smoleńska*, w: *Sprawa smoleńska*, s. 47–48, w. 65–88. M. Kacprzak odmiennie interpretuje ten opis z wydarzeniami z lat 1613–1615; zob. też J. Kunowski, *Lament*, w: idem, *Ekspedycja inflancka*, s. 217; idem, *Między cudami świata jako siedm piramid, tak między dziełami wojewodziny te siedm cnót*, w: ibidem, s. 223.

¹⁹ Szerzej o mieście Biała por. A. Rogatschewski, *Zur Geschichte des Magdeburger Rechts und der städtischen Selbstverwaltung in Russland. Die Stadt Belyj (17.–18. Jh.)*, w: *Von Sachsen-Anhalt in die Welt Der Sachsenspiegel als europäische Rechtsquelle*, hrsg. H. Lück, Halle an der Saale 2015, s. 123–210.

²⁰ Siły wroga ocenia się na 6 tys. żołnierzy, przy tym około 2 tys. szwedzkich wojsk posiłkowych; por. R. Szcześniak, *Kłuszyn 1610*, Warszawa 2008, s. 41.

²¹ Por. J. Kunowski, *Odsiecz smoleńska*, s. 48: „Po wzięciu [zajęciu przez Gosiewskiego – K.Ł.] Białej, gdy więc przyszli sprawą, // Hetman Ewerd Horn Niemce przywiódł ławą // ... // Bezp<i>ecznie z garścią wielkość bitwę zwiódł // W której wprzód Pan Bóg, potym męska siła // Tę wielkość biła”.

²² Por. S. Żółkiewski, *Początek i progres wojny moskiewskiej*, oprac. A. Borowski, Kraków 1998, s. 67: „Kniazia Chowańskiego i kniazia Jakuba Boratyńskiego z moskiewskim wojskiem, a Edwarda Hornostaja z cudzoziemcy którzy byli świeżo

ręką, nogami wysiekać. // Swoich niemało podał do więzienia // I śmierci cienia”)²³. Prawdopodobnie to nie w czasie krótkiego oblężenia, ale podczas bitwy zginęło około 250 cudzoziemców²⁴.

Jan Kunowski ujawnia również tajemnicę fortelu Gosiewskiego, który skłonił do współpracy złapanych żołnierzy „niemieckich”. Dowiedział się od nich o planowanym szturmie, który rzeczywiście nastąpił 7 czerwca, oraz o spiskowcach wśród obrońców. Pozyskane informacje pozwoliły uniknąć niebezpieczeństwa. Co więcej, autor sugeruje, że dowódca zaskarbił sobie wdzięczność pojmanyh cudzoziemców. Uwolnieni byli życzliwie ustosunkowani do wojsk litewskich, a w najdalej idącej interpretacji byli właściwie agentami Gosiewskiego. Ich postawa miała przyczynić się do odstąpienia wojsk cudzoziemskich spod Kłuszyna, co przyczyniło się do zwycięstwa nad Moskwą²⁵.

Tak szczegółowa charakterystyka sugeruje obecność Kunowskiego podczas oblężenia Białej w 1610 r. Niekoniecznie zresztą musiał on wchodzić w skład wojsk państwowych, bardziej prawdopodobne, że był jednym z wolontariuszy lub najemników oferujących swe usługi w okresie dymitriad. Uwaga ta znajduje potwierdzenie w kolejnym wydarzeniu. Otóż na przełomie 1614 i 1615 r. Kunowski pojawił się w okolicach Nowogrodu Wielkiego. Wystosował wówczas do dowódcy wojsk szwedzkich działających na ziemiach moskiewskich – Ewerda Horna – list w języku łacińskim, z prośbą o przyjęcie go w szeregi armii szwedzkiej. Zgodę dowództwo wydało 1 stycznia 1615 r.²⁶ W archiwach tak estońskich, jak i szwedzkich zachowały się dwa oryginalne listy (a także kopie) pisane przez Kunowskiego podczas służby w armii szwedzkiej²⁷: pierwszy – po polsku – do Ewerda

Osipow i Wołok wzięli, tam podesłał. Zamek Biała świeżo przez staranie pana starosty wielkiego dostał się był do rąk króla jegomości za wymorzeniem Moskwy głodem. Tamże i wtenczas był starosta wielki, miał przy sobie kilkaset żołnierzy, Kozaków też pod tysiąc, dał im harc. W polu zdarzyło się dobrze naszym”.

²³ J. Kunowski, *Odsiecz smoleńska*, s. 48.

²⁴ Por. A. Hirschberg, *Maryna Mniszchówna*, Lwów 1906, s. 202.

²⁵ J. Kunowski, *Odsiecz smoleńska*, s. 48: „Tych on podarki darował obficie // I wolno puścił, godząc na te skrycie, // Co też w kłuszyńskiej potrzebie oddali, // Gdy wszyscy zdali”. Por. P. Gawron, *Bitwa pod Kłuszynem 1610 roku*, w: *Hold carów Szujskich*, red. J.A. Chrościcki, M. Nagielski, Warszawa 2012 (Biblioteka Baroku, t. 1), s. 23–45.

²⁶ *Die Urkunden der Grafen de Lagardie in der Universitätsbibliothek zu Dorpat*, hrsg. J. von Lossius, Dorpat 1882, s. 97.

²⁷ Informacje o korespondencji litewskiego szlachcica zawierają również pomoce archiwalne: B. A. Корат, *Из семейного архива графов Де-ла-гарди*, „Ученые

Horna z 4 marca 1615 r.²⁸, drugi zaś – po łacinie – do Roberta Moora z 5 sierpnia 1615 r.²⁹

Warto naświetlić kontekst sytuacyjny związanej z tą korespondencją³⁰. Szwedzi, wspierający Carstwo Moskiewskie w walce z Rzeczpospolitą, od 1613 r. rozpoczęli wojnę ze swoim niedawnym sojusznikiem³¹. Wówczas w armii Gustawa II Adolfa zaczęły służyć całe polskie oddziały. Przykładowo w 1613 r. w regimencie Reinholda Taybesa walczył polski oddział Mattiasa Howalta liczący 100 osób i stacjonujący pod Narwą i Gdowem³². O sposobie zaciągu całych oddziałów wiemy z zachowanej korespondencji z 1614 r., kiedy Ewerd Horn przyjął na służbę szwedzką żołnierzy polsko-litewskich, wypłacając im żołd. Żołnierze zaś przyjęli zwierzchność „Najaśniejszego

записки Юрьевского университета”, 2, 1894, s. 87–88; *Die Urkunden der Grafen*, s. 97; N. Tremuth, O. Liiv, *Polonica im Estnischen Staatlichen Zentralarchiv*, Tartu 1931, s. 129; B. Cordt, *Mittheilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie*, Leipzig 1894, s. 87–88. Ostatnio o postaci Jana Kunowskiego z uwzględnieniem archiwaliów estońskich zob. [M. Paradowski], *Służbę naszą i usarów naszych...*, 2012, <http://kadrinazi.blogspot.com/2012/03/8-II-2018>. Wyróżnić należy bloga prowadzonego przez tego autora za rzetelność badawczą i jego rolę w upowszechnieniu wiedzy wojskowej z epoki nowożytnej.

²⁸ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, J. Kunowski do E. Horna, Kałpno, 4 III 1615 r., k. 66–66ver.; kopia: Krigsarkivet, Stockholm, Gustav Adolfsverket, Avskriftsamlingen 279, C 1–3, k. 14–14ver. Autorzy *Sveriges Krig* wykorzystali ten list, błędnie odnotowując autora korespondencji (Jan Kusnovskij); por. *Sveriges Krig 1611–1632*, Bd. 1: *Danska och Ryska Kriegen*, Stockholm 1936, s. 509. Na potrzeby pracy w rękopisie znajduje się list Kunowskiego przetłumaczony na j. niemiecki; Krigsarkivet, Stockholm, Gustav Adolfsverket, Avskriftsamlingen 279, C 1–3, k. 15–15ver.

²⁹ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, J. Kunowski do R. Moora, z obozu, 5 VIII 1615 r., k. 68–68ver.; kopia: Krigsarkivet, Stockholm, Gustav Adolfsverket, Avskriftsamlingen 279, C 1–3, bpag. (cytaty z tego listu w tł. Grzegorza Franczaka). List ma datację *A[nno] 1615 5*, po czym następuje wymieniona pierwsza litera miesiąca. Jest to albo litera *N[ovembra]*, albo *A[ugusta]* – biorąc jednak pod uwagę fakt, że Robert Moor zginął pod Pskowem 14 VIII 1615 r., właściwą datacją jest 5 VIII 1615 r.; por. A. H. Кирпичников, *Оборона Пскова в 1615 г. (по новым русским и шведским материалам)*, w: *Средневековая и новая Россия. Сборник научных статей К 60-летию профессора Игоря Яковлевича Фроянова*, Санкт-Петербург 1996, s. 426; *Sveriges Krig 1611–1632*, Bd. 1, s. 525.

³⁰ [M. Paradowski], op. cit.

³¹ O współpracy wojskowej szwedzko-rosyjskiej w okresie dymitriad por. В. В. Пенской, *Попытка военных реформ в России начала XVII века*, „Вопросы истории”, 11, 2003, s. 129–135.

³² *Sveriges Krig 1611–1632*, Bd. 1, s. 592.

Wielmożnego Mościwego Książęcia Pana, a Pana Gustawy Adolphi Swieckiego [szwedzkiego – K.Ł.], Gockiego i Wandalskiego Króla Wielkiego Książęcia Finlanskiego, książęcia Esten i Westmanlant i złożyli przysięgę na Ewangelię za nas i usarów naszych” na wierną służbę „przeciw nieprzyjacielowi jego i Koronie tej, gdzie nas jedno obróć”³³. Przynajmniej częścią wojsk polsko-litewskich dowodził pod koniec 1614 r. Zachariasz Zarudzki, który zajął leża w okolicach Nowogrodu Wielkiego³⁴. Z dokumentacji epistolograficznej wynika, że przez większość 1615 r. na służbie szwedzkiej pozowało całe zgrupowanie wojsk polsko-litewskich biorące udział w blokadzie Pskowa. W jego skład wchodziła co najmniej jedna rota husarska i dwie kozackie, dowodzone przez Hieronima Dembińskiego (z tytułem pułkownika) oraz Jaromira Pleckiego i Stanisława Wolskiego³⁵. Z oficjalnych danych wynika jednak, że pod Pskowem w 1615 r. był tylko jeden oddział jazdy polskiej, liczący 120 osób³⁶, a inne roty wykorzystano prawdopodobnie na przedpolu w celu odcięcia komunikacji z miastem. W 1615 r. oceniano, że na służbie szwedzkiej pozostawało 4 tys. żołnierzy polskich, litewskich i kozackich, w zdecydowanej większości wolontariuszy, którzy dostawali żywność, leże oraz zasiłek pieniężny³⁷.

Powody podejmowania służby w zorganizowanych oddziałach polsko-litewskich u boku Gustawa II Adolfa, z którym Korona i Wielkie Księstwo Litewskie prowadziły wojnę (przerywaną krótkotrwałymi rozejmami), wymaga zbadania. Jana Kunowskiego skłonić do tego mogła rodzinna tragedia – zamordowanie ojca w Moskwie. Walka z Rosjanami stała się więc sprawą osobistą, a chęć wzbogacenia się nie była jedyną motywacją. Dostrzec to można w zachowanej korespondencji, w której bardzo wyraźnie eksponuje on honor szlachecki³⁸.

³³ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, k. 111–111ver.

³⁴ Krigsarkivet, Stockholm, Gustav Adolfsverket, Avskriftsamlingen 279, C 1–3, Z. Zarudzki do E. Horna, Molwotriz, 25 XI 1614 r., bpag.; ibidem, Z. Zarudzki do rotmistrza Laurenta, Molwotriz, 25 XI 1614 r., bpag.

³⁵ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, [E. Horn] do H. Dembińskiego, Nowogród, 12 III 1615 r., k. 138–139; ibidem, H. Dembiński do E. Horna, b.m., 13 III 1615 r., k. 31–32; N. Tremuth, O. Liiv, op. cit., s. 129.

³⁶ *Sveriges Krig 1611–1632*, Bd. 1, s. 596.

³⁷ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, [E. Horn] do H. Dembińskiego, Nowogród, 12 III 1615 r., k. 138–138ver.

³⁸ Por. U. Augustyniak, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa 2004, s. 150–153; A. Czekaj, *Obywatele czy kondotierzy. Postawy obywatelskie i moralne żołnierzy narodowego*

Jan Kunowski bardzo szybko zajął eksponowane stanowisko wśród najemników. Zachował się list z 4 marca 1615 r., adresowany do Ewerda Horna, w którym podpisał się jako tymczasowy dowódca wojsk polsko-litewskich („Jan Kunowski na Miejscu Pułkowniczym”)³⁹. Zastępstwo wynikało z przedłużającej się nieobecności pułkownika⁴⁰. Natomiast w liście do Roberta Moora z drugiej połowy roku występuje w imieniu „meos homines liberos” [moich wolnych ludzi – tł. Grzegorz Franczak], co być może sugeruje, że był już dowódcą zgrupowania wolontariuszy wspierających armię Gustawa II Adolfa⁴¹. Szybki awans stosunkowo młodej osoby, bez dużego doświadczenia, musiał mieć racjonalne podstawy. Od razu nasuwa się pytanie o przynioty, którymi odznaczał się Jan Kunowski. Pewną rolę odgrywało tu, moim zdaniem, szlacheckie pochodzenie, przede wszystkim jednak kapitał kulturowy. Kunowski był człowiekiem wykształconym, posługiwał się łaciną, co zapewniało łatwiejszy kontakt z dowództwem szwedzkim⁴². Nie bez znaczenia było jego ewangelicko-reformowane wyznanie, które również owe kontakty ułatwiało⁴³. Oczywiście powyższe czynniki nie odegrałyby istotnej roli, gdyby nie cechy charakteru i umiejętności szanowane przez współtowarzyszy.

autoramentu wojsk Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku, w: *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremi Maciszewskiemu*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, s. 95–96.

³⁹ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, J. Kunowski do E. Horna, Kałpno, 4 III 1615 r., k. 66–66ver.

⁴⁰ Mowa prawdopodobnie o rotmistrzu rotu husarskiej, a jednocześnie pułkowniku Hieronimie Dembińskim.

⁴¹ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, J. Kunowski do R. Moora, z obozu, 5 VIII 1615 r., k. 68–68ver.

⁴² Z braku osób znających język niemiecki lub łaciński dowódcy polscy często pisali do swych zwierzchników po polsku, co z pewnością stanowiło problem komunikacyjny. Dr Grzegorz Franczak ocenia, że Jan Kunowski posługiwał się łaciną niewprawną i miejscami kaleką, zauważa jednak, że nie można wysuwać ogólniejszych wniosków na podstawie krótkiego listu sporządzonego w obozie.

⁴³ W Szwecji nasilało się coraz bardziej negatywne stanowisko wobec katolików. Zwieńczeniem tego procesu było statut uchwalony podczas obrad Riksdag w Örebro w 1617 r. W świetle tego aktu normatywnego przejście na katolicyzm oznaczało pozbawienie wszelkich praw, a wysłanie dzieci do szkół jezuickich zagrożone było wygnaniem; A. Norberg, *Polen i svensk politik*, Stockholm 1974, s. 34 n.; O. Garstein, *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. The Age of Gustavus Adolphus and Queen Christina of Sweden, 1622–1656*, Leiden–New York 1992, s. 224, 230–231, 282, 293.

Z zachowanych dwóch listów do dowódców armii szwedzkiej dowiadujemy się o nieustannych problemach, potwierdzonych również przez inną korespondencję z tego okresu⁴⁴. W pierwszym liście z 4 marca 1615 r. Kunowski w imieniu pułku polsko-litewskiego zapewnia o wiernej służbie Szwedom. Jednocześnie usprawiedliwia się z samowoli żołnierzy „polskich”, którzy opuścili wyznaczone im leża. Spowodowane było to zniszczeniami w okolicy, a tym samym – trudnościami w zaopatrzeniu. Z późniejszego już okresu zachowany jest list Kunowskiego do inżyniera i kwatermistrza wojskowego Roberta Moora⁴⁵. W tym samym czasie pułkownik Hieronim Dembiński osobiście udał się do Moora, żądając wypłaty żołdu. Nieposłuszeństwo i groźby dowództwa polsko-litewskiego skłoniły Ewerda Horna do wystosowania ostrego w tonie pisma, w którym podkreślał „nie on nad mię, bo ja nad nim rządę, nie on nade mną”⁴⁶. Z kolei w liście z 5 sierpnia 1615 r. Kunowski pisał o jakimś bardzo niebezpiecznym incydencie, na pograniczu buntu. Przedstawił się w nim jako przełożony, który starał się zapobiec rozlewowi krwi, tłumacząc się przy tym: „a przedsię pozostałych od rzezi odwieść nie mogłem”⁴⁷. Prawdopodobnie doszło wówczas do rozruchów, starć między oddziałami. Dlatego Kunowski prosił o uwolnienie Jana Macsola (być może Szkota McSola) i odesłanie go wraz z pozostałymi żołnierzami, to znaczy wysłanymi przez pułk wolontariuszy przedstawicielami. W korespondencji Kunowski zawarł zapewnienie o swoim honorze, co należy przyjąć za uznanie zwierzchności Gustawa II Adolfa, umocowanej złożeniem przysięgi. Umieścił przy tym zawołowaną prośbę: „Gdybym o honorze moim nie myślał, inaczej by rzecz się miała”⁴⁸. Stwierdził, że na remedium jest już pewnie za późno, a zatem

⁴⁴ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, J. Kunowski do E. Horna, Kałpno, 4 III 1615 r., k. 66–66ver.; ibidem, J. Kunowski do R. Moora, z obozu, 5 VIII 1615 r., k. 68–68ver.

⁴⁵ Ibidem, J. Kunowski do R. Moora, z obozu, 5 VIII 1615 r., k. 68–68ver.; kopia: Krigsarkivet, Stockholm, Gustav Adolfsverket, Avskriftsamlingen 279 C 1–3, bpag. O udziale Roberta Moora w działaniach wojennych na terenie Rosji zob. A. Selin, *Dokument från början av 1600-talet i Ockupationsarkivet från Novgorod och andra samlingar som källor till prosopografisk forskning*, „Stockholm Slavic Papers”, 19, 2012, s. 29–31.

⁴⁶ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, [E. Horn] do H. Dembińskiego, Nowogród, 12 III 1615 r., k. 138.

⁴⁷ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 6 (De la Gardie), Cordt V, J. Kunowski do R. Moora, z obozu, 5 VIII 1615 r., k. 68.

⁴⁸ Ibidem.

konflikt między oddziałami był na tyle gwałtowny, że dalsza wspólna służba wydaje się już mało prawdopodobna. Wedle innej informacji Robert Moor pod Pskowem uważał za konieczne porzucenie Polaków i całego szanica, w którym się znajdowali, z uwagi na ich buntowniczą naturę⁴⁹. Z powodu jego rychłej śmierci groźba ta nie została zrealizowana.

Żołnierz i klient

Po epizodzie szwedzkim Jan Kunowski w 1616 r. zaciągnął się do armii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Charakterystyczne, że nigdy w swojej twórczości nie poruszył kwestii służby potwierdzonej przysięgą na rzecz Gustawa II Adolfa. Niewątpliwie był to wstydlivy element w jego życiorysie, przede wszystkim w okresie panowania Zygmunta III Wazy. Co innego służba u jednego z Dymitrów czy w armiach nietoczających wojen z Rzeczpospolitą, a co innego w walkach króla szwedzkiego⁵⁰. W swych utworach Kunowski wielokrotnie przywołuje swego dawnego zwierzchnika wojskowego – Ewerda Horna – jako sojusznika Rosjan. Dostrzec można pewną satysfakcję z poniesionej przez Szwedów klęski w bitwie pod Białą (1610), co sugeruje, że rozstanie z dotychczasowym dowództwem nie odbyło się w przyjacielskiej atmosferze.

W latach 1616–1617 widzimy Kunowskiego jako towarzysza husarskiego w rocie Aleksandra Gosiewskiego⁵¹. Tenże na czele 2100 jeźdźców i 200 pieszych udał się w kierunku oblężonego przez

⁴⁹ Г. А. Замятин, „Псковское сиденье” (*Героическая оборона Пскова от шведов в 1615 г.*), „Академия Наук СССР. Исторические записки”, 40, 1952, s. 188.

⁵⁰ Zaostrenie sytuacji polityczno-propagandowej pomiędzy Szwecją a Rzeczpospolitą nastąpiło już w 1617 r. Wówczas Riksdag w Örebro postanowił, że katolicy nie mają żadnych praw w Szwecji, muszą ją opuścić lub stracić życie. Każdy kontakt ze szwedzkimi uchodźcami czy też Zygmuntem III Wazą oznaczał zdradę i miał być karany śmiercią. W Rzeczypospolitej nie stworzono analogicznego aktu, ale w Krakowie wydano najgłośniejszy antyszwedzki druk *Hertigh Carls Slaktarebenck*; por. M. Roberts, *Gustavus Adolphus. A History of Sweden*, vol. 1: 1611–1626, London–New York–Toronto 1953, s. 107; *Slaktarebenck, czyli krwawe jatki księcia Karola Sudermańskiego*, tł., oprac. i wstęp W. Krawczuk, Kraków 2017.

⁵¹ Jan Kunowski podkreślał, że utwór został stworzony „przez Towarzysza pod sprawą Je[go] Mci natenczas będącego pod Smoleńskiem”, Svenska Riksarkivet, Stockholm, Skoklostersamlingen, Polska Manuskript, sygn. E 8603, k. 169; zob. też Российский Государственный Архив Древних Актов, Москва, Метрыка Литевска (f. 389, mikrofilmy z identyczną sygnaturą przechowywane w Lietuvos valstybes istorijos archyvas), 99, k. 590ver.

Rosjan Smoleńska⁵². Jako pułkownik wolontariuszy wcześniej służący u Gustawa II Adolfa Kunowski był cennym nabytkiem, zwłaszcza że doskonale orientował się w nowoczesnych działaniach oblężniczych. Pod Pskowem najpierw zablokowano miasto, a następnie rozpoczęto prace ziemne. Podobny plan miał Gosiewski: chciał rozlokować wojska na tyłach nieprzyjaciela rozłożonego wokół Smoleńska w celu odcięcia go od dostaw żywności i posiłków⁵³.

Wydarzenia ostatniej ćwierci 1616 i pierwszego półrocza kolejnego roku zostały opisane w poemacie Kunowskiego pt. *Odsiecz smoleńska* (powstał 17–20 VII 1617)⁵⁴. Do tego utworu dołączono mapę wykonaną własnoręcznie przez autora⁵⁵. Umieszczenie w treści utworu poetyckiego źródła kartograficznego jako integralnej części narracji jest unikalnym rozwiązaniem⁵⁶. Kunowski chciał w ten sposób pokazać działania manewrowe armii Gosiewskiego, która wznosząc szereg ostróżek (fortów), wymusiła na wojskach moskiewskich odstąpienie od oblężenia. W mojej ocenie ukazana została zmiana, jaka zaszła w postrzeganiu pomocy kartograficznych we wczesnonowożytnych armiach, kiedy zaczęto przywiązywać dużą wagę do czasu i przestrzeni⁵⁷. Jednocześnie Kunowski stworzył traktat, w którym opisał praktyczną stronę realizacji tego założenia⁵⁸. Był on dobrze zorientowany w nowym sposobie prowadzenia działań wojennych, gdyż podobne działania

⁵² A. Г. Пшэпюрка, *Вайскова-палітычная дзейнасць Аляксандра Дажбога Канеці падчас вайны з Маскоўскай дзяржавай 1609—1618 гг.*, „Arche”, 3, 2016, s. 209.

⁵³ P. Gawron, *Wojska zaciągu cudzoziemskiego w czasie wojny Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w latach 1609–1618*, w: „W hetmańskim trudzie”. *Księga pamiątkowa ku czci profesora Jana Wimmera*, red. Z. Hundert, M. Wagner, Oświęcim 2017, s. 83.

⁵⁴ Zob. J. Kunowski, *Odsiecz smoleńska*, s. 45–62. Charakterystyka pułku Gosiewskiego w 1617 r. zob. P. Gawron, *Wojska zaciągu cudzoziemskiego*, s. 85.

⁵⁵ Pierwsza wzmianka o mapie por. K. Łopatecki, *Wstęp*, s. 29–30; szerzej por. K. Łopatecki, W. Walczak, *Plan sytuacyjny oblężenia Smoleńska z 1616 roku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 45, 2008, s. 199–204.

⁵⁶ O wykorzystaniu źródeł kartograficznych zarówno przy pisaniu utworów poetyckich, jak i przy ich czytaniu por. J. Niedźwiedź, *Źródła, konteksty i okoliczności powstania Ody o zdobyciu Połocka Jana Kochanowskiego*, „Terminus”, 18, 2016, z. 4, s. 375, 377–380.

⁵⁷ Por. K. Łopatecki, *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pachotowieckiego (1580)*, „Terminus”, 19, 2017, z. 1, s. 119–120.

⁵⁸ Dodać należy, że mapa użyta w dziele literackim powstała w obozie wojskowym, podczas przygotowywanych działań operacyjnych; AGAD, AR, dz. V, sygn. 4560/II, A. Gosiewski do K. Radziwiłła, Twerdylica, 12 XII 1616 r., s. 20.

podejmowali Szwedzi pod Pskowem w 1615 r., wówczas powstały podobne mapy, wykonywane m.in. przez Roberta Moora⁵⁹.

Kunowski służył w rocie husarskiej Aleksandra Gosiewskiego również podczas wyprawy królewicza Władysława pod Moskwę⁶⁰. Nawiązał wówczas bliskie stosunki klientalne ze swoim rotmistrzem, o czym świadczy dedykacja *Odsieczы smoleńskiej* – w formie stemmatu odwołującego się do czterech rodów: Korwinów, Zarębów, Odrowążów i Korsaków⁶¹, uwypuklającego dobre pochodzenie Aleksandra Korwina Gosiewskiego, robiącego szybką karierę w Wielkim Księstwie Litewskim. Cztery lata później Kunowski nadal służył pod tym wodzem i pozwolił sobie na podpis: „powolny towarzysz i uniżony sługa”, świadczącym o już zakorzenionych relacjach patron – klient⁶².

W międzyczasie doszło do próby podkupienia Kunowskiego przez Krzysztofa Radziwiłła. Propozycja była niezwykle kusząca. Po pierwsze, potencjalnego patrona i Kunowskiego łączyło wspólne wyznanie ewangelicko-reformowane⁶³. Po drugie, Radziwiłł proponował niesłychanie korzystne warunki. Znamy je dzięki korespondencji Filona Druckiego Sokolińskiego, który na polecenie Krzysztofa Radziwiłła zaciągał w 1621 r. towarzyszy husarskich. Musiał im „płacić na koń po 70 zł, kontentacji osobnej przy tym po zł 150 i sukno na czeladź, z którymim już konkluzję uczynił, żem im to musiał postąpić”⁶⁴. Z Kunowskim prowadzono jednak osobne negocjacje, gwarantując

⁵⁹ А. Н. Кирпичников, op. cit., s. 426.

⁶⁰ Российский Государственный Архив Древних Актов, Москва, Метрыка Литевска, 99, k. 590v–591. Pragnę serdecznie podziękować mgr. Jakubowi Brodackiemu za udostępniony wypis. Zwracam również uwagę na doskonale prowadzoną przez J. Brodackiego stronę internetową województwa smoleńskiego z lat 1619–1654: <http://smolensk.alchymista.pl/> (21 X 2017).

⁶¹ Większość tworzonych stemmatów opisywała pojedynczy herb; por. F. Pilarczyk, *Stemmata w drukach polskich XVI wieku*, Zielona Góra 1982, s. 134.

⁶² Kwestię relacji klientalnych w wojsku szerzej zob. U. Augustyniak, *W służbie hetmana*, passim; a także art. M. Nagielskiego, M. Wagniera, A. Rachuby i U. Augustyniak w: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006.

⁶³ Jana Kunowskiego niewątpliwie można uznać za osobę głęboko wierzącą. Charakterystyczne jest poświęcenie Annie z Kisków Radziwiłłowej (1592–1642) kilku wersów w poemacie *Ekspedycja inflantska* (s. 126): „Do Birz je [więźniów – K.Ł.] zasyłają, gdzie pobożna pani // Dobrowolnie podjęła bogobojnej dani. Każdodziennym obrokiem opatrując więźnie, // Za co w niebie stokrotnie tam zapłatę weźnie”.

⁶⁴ AGAD, AR, dz. V, nr 14768, F. Drucki Sokoliński do K. Radziwiłła, Wilno, 8 VII 1621 r., s. 3.

mu żołąd w wysokości 70 zł za ćwierć oraz jednorazową wypłatę dodatkową w wysokości 300 zł! Co interesujące, żądał on niewiarygodnej wręcz kwoty 500 złp.⁶⁵ Henryk Wisner tak pisał o tej ofercie: „nie wiadomo, co reprezentował sobą ów Kunowski, że chciano mu dać w porównaniu z innymi podwójną kwotę, a nawet dyskutowano o potrójnej”⁶⁶.

Hojność tej propozycji uzasadniają działania Kunowskiego z lat 1614–1618. W tym czasie dał on dowody swojej dużej wiedzy o specyfice armii szwedzkiej i rosyjskiej. Jego twórczość jednoznacznie wskazuje na doskonały zmysł strategiczny i bystrość obserwacji. Posiadał wysoko wyspecjalizowane umiejętności, które pokazał, tworząc (lub współtworząc) m.in. mapę okolic Smoleńska. Pozostał jednak wierny katolikowi Gosiewskiemu, co trwale połączyło obie postacie, aż do śmierci Gosiewskiego w 1639 r.

Na krótko – w 1620 i na początku 1621 r. – Kunowski powrócił do swojego majątku w powiecie mozyrskim. Przez tamtejszą szlachtę został 2 lutego 1621 r. wybrany na deputata do Trybunału Litewskiego⁶⁷. Oznacza to, że brać szlachecka wysoko oceniła jego kilkuletnią służbę wojskową i nie zmienił tego epizodu szwedzki. Pod koniec pełnienia funkcji sądowej w Wilnie powtórnie zaciągnął się do chorągwi husarskiej Aleksandra Gosiewskiego⁶⁸. Brał udział w nieefektywnych działaniach wojennych w Inflantach z lat 1621–1622. Wydarzenia z sierpnia–grudnia 1621 r., których był świadkiem, opisał w poemacie *Ekspedycja inflantska* (utwór został zakończony w obozie „pod Amborkiem r[oku] p[ańskiego] 1621 ultima decembris”). Następnie jako bliski współpracownik Gosiewskiego wypełniał powierzone mu obowiązki wojskowe w Inflantach⁶⁹.

⁶⁵ AGAD, AR, dz. V, nr 14768, F. Drucki Sokoliński do K. Radziwiłła, Wilno, 8 VII 1621 r., s. 3: z „p[anem] Kunowskim już kilka dni się tarzę, daję mu imieniem W.X.Mś. przy żołądzie królewskim contentacji zł 300, do czego się żadnym sposobem schylić nie chce, od zł 500 przy żołądzie królewskim”.

⁶⁶ Por. H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, Warszawa 2004, s. 113.

⁶⁷ *Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007, s. 174; *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею*, t. 4: 1588–1632, Санкт-Петербург 1851, s. 69, dok. 48.

⁶⁸ Российский Государственный Архив Древних Актов, Москва, Метрыка Литевска, 99, k. 591.

⁶⁹ Przykładowo w 1622 r. Walerian Wojdat informował Krzysztofa Radziwiłła, że popisywał swój oddział przed podstarościm kokenhauskim, „a potym mię

Kapitan czernihowski

Protekcja Gosiewskiego oraz wieloletnie zaangażowanie wojenne przyniosły Kunowskiemu niespodziewaną nagrodę: „Za promocją Nieboszczyka Pana Wojewody Dobrodzieja swego zostawsz[yl] czernikowskim kapitanem r[oku] P[oańskiego] 1622”⁷⁰. Nastąpiło to najprawdopodobniej w ostatnim kwartale 1622 r., we wrześniu Gosiewski komunikował się bowiem z królewiczem Władysławem w sprawach organizacji obrony pogranicza⁷¹. Do tego momentu urząd „kapitana i rotmistrza na Nowogródku Siewierskim i Czernihowie” sprawował Szczęsny Wessel, a podczas jego nieobecności zamkiem i miastem zarządzał rotmistrz Włodzimierz (Wasył) Sołtykow i Tomasz Lipczyński⁷². Kilka miesięcy później – 27 marca 1623 r. – Czernihów otrzymał prawa magdeburskie⁷³. Kunowski uzyskał kolejny zaszczyt, zostając pierwszym dożywotnim wójtem miejskim, przy czym już przy tej nominacji zwrócono uwagę na jego wyznanie, które utrudniało zdobywanie kolejnych stopni kariery. W dokumencie odnotowano: „A żeby sprawiedliwość święta odwłoki nie miała, tudzież dla lepszych porządków miejskich podajemy y naznaczamy wójtem Czernihowskiem dożywotniem, urodzonego Jana Kunowskiego y potym zawsze my sami y successorowie nasi królowie Polscy y wielcy xiążęta Litewscy woitow Czernichowskich katolików, swiatobliwego nabożeństwa rzymskiego podawać mamy”⁷⁴.

veryfikował P. Kunowski imieniem Jego M Pana Referendarzowym”, AGAD, AR, dz. V, nr 17656, s. 20.

⁷⁰ Svenska Riksarkivet, Stockholm, Skoklostersamlingen, Polska Manuskript, sygn. E 8603, k. 189.

⁷¹ AGAD, AR, dz. V, sygn. 4560/III, A. K. Gosiewski do K. Radziwiłła, Kupiszki, 10 IX 1622 r., s. 75; zob. *Рукописи Черниговской городской думы*, w: *Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV археологического съезда в Чернигове*, Чернигов 1908, s. 108–109.

⁷² AGAD, Metryka Koronna, 165, k. 277ver.; AGAD, AR, dz. II, sygn. 719, s. 3; С. Леп’явко, *Чернігів у середині XIII – середині XVII ст.*, „Сіверянський літопис”, 1, 2007, s. 48.

⁷³ *Чернигову 1300 лет. Сборник документов и материалов*, Киев 1990, dok. 26, s. 35–36; С. Леп’явко, op. cit., s. 49; А. В. Лукасевич, *Місцеве самоврядування на теренах Чернігово-Сіверщини в контексті становлення магдебурзького права перша половина XVII ст. засади створення та діяльності органів юстиції УРСР у 1918–1956 рр.*, w: *Актуальні проблеми становлення та розвитку держави і права в Україні. Матеріали обласної науково-практичної конференції, м. Ніжин, 11 грудня 2015 р.*, ред. Т. М. Шевчук, С. М. Сліпак, Ф. В. Барановський, Ю. М. Давиденко, Л. О. Дудак, О. С. Дудченко, Ніжин 2016, s. 65.

⁷⁴ *Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х–40-х років XX ст.*, вип. В. Андрейцев, В. Ульяновський, В. Короткий, Київ 2000,

Nadzwyczajny charakter tej nominacji wskazuje, że na niebezpiecznych ziemiach pogranicza majątek czy prestiżowe nazwisko nie odgrywały decydującej roli. Szukano weteranów wyróżniających się umiejętnościami organizacyjnymi i strategicznymi. Co więcej, połączono funkcję kapitana z wójtem, aby zapewnić silny zarząd zamku i miasta⁷⁵. Funkcja starosty i wójta czernihowskiego była jednak niezwykle odpowiedzialna i wymagająca. Moskwa nie pogodziła się ze stratą swych ziem i prowadziła ciągłe akcje szpiegowskie i dywersyjne. Kapitanowie pogranicznych zamków mieli za zadanie przeciwdziałać poczynaniom wroga oraz nie dawać Moskwie żadnego pretekstu do ataku⁷⁶. Do 1635 r. księstwo siewierskie i czernihowskie nie miało własnego wojewody czy kasztelana, tym samym Kunowski odgrywał na tych ziemiach istotną rolę⁷⁷.

Od przełomu 1622 i 1623 do 1632 r. mamy do czynienia z ziemiańsko-urzędniczym etapem życia naszego bohatera, które przeniosło się z powiatu mozyrskiego do ziemi czernihowskiej. Jego rządy w Czernihowie czekają na swego badacza. Dotychczasowy stan wiedzy pozwala stwierdzić, że włożył on wiele energii w uporządkowanie, a właściwie stworzenie struktur na nowo nabytych pogranicznych ziemiach. Trzeba było przebudować zamek, wyznaczyć granice miejskie, przygotować wybory do władz municypalnych, wydzielić na Czernihowszczyźnie majątki dla szlachty i bojarstwa. Kunowski angażował się również w organizację cechów miejskich⁷⁸.

s. 73–74. Pozostałe urzędy miejskie z wyboru nie miały ograniczeń odnoszących się do wyznania.

⁷⁵ I. Ігнатенко, *До питання про локалізацію будівель військової та цивільної адміністрації в Чернігівській фортеці у кінці XVII–XVIII ст.*, „Сіверянський літопис”, 3, 2016, s. 37–38. Szerzej o organizacji księstwa czernihowskiego zob. П. Кулаковський, *Чернігівське князівство (1619–1633 рр.)*, w: *Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини. Матеріали наук.-практ. конф.*, ред. С. А. Леп’явка, В. М. Бойка, Ніжин 2007, s. 26–33.

⁷⁶ AGAD, AR, dz. V, sygn. 4560/III, A. K. Gosiewski do K. Radziwiłła, Smoleńsk, 14 VI 1623 r., s. 84–85.

⁷⁷ Najważniejszą postacią na tych ziemiach był jednak Szczęsny Wessel, który nie tylko był kapitanem nowogrodzko-siewierskim, ale i chorążym uprawnionym do zwoływania służby ziemskiej; por. P. Kułakowskyj, *Urzednicy ziemscy Czernihowszczyzny i Siewierszczyzny (do 1648 r.)*, „Studia Źródłoznawcze”, 38, 2000, s. 54.

⁷⁸ *Труды Черниговского предварительного*, s. 108–109; *Чернигову 1300 лет*, dok. 24, s. 33–34; *Dokumenta*, w: M. Gorzkowski, *Dominikanie za Dnieprem. Szkic historyczny*, Kraków 1876, s. 29–31, dok. 5; С. В. Щербина, *3 історії ремісничих*

Nie można zapomnieć o konieczności ufortyfikowania zamku i miasta. Niestety nie wiemy, jakie prace fortyfikacyjne przeprowadzono w Czernihowie do 1632 r. Najstarszy znany plan rękopiśmienny pochodzi dopiero z 1706 r., a zatem już z okresu rosyjskiego⁷⁹. Wówczas całe założenie składało się z pięciu ufortyfikowanych, połączonych części – zamku wysokiego i niskiego, miasta, przedmieść oraz osady żołnierskiej, a także dwóch umocnionych świątyń znajdujących się na przedmieściach, wszystko na prawym brzegu rzeki Desny. Prawdopodobnie zamki istniały już w okresie polskim⁸⁰. Świadczy o tym rok 1648, kiedy to obrońcy przez trzy tygodnie skutecznie powstrzymywali ataki kozackie. Ponadto twierdza musiała być porównywalna wielkością do tej na planie z 1706 r., gdyż podczas oblężenia zmieściło się w niej około 800 osób szlacheckiego pochodzenia⁸¹.

W okresie ziemiańsko-urzędniczym życia Kunowskiego znaczenie mieć musiały, oprócz jego wykształcenia, także autorytet oraz silna pozycja ekonomiczna. Tych elementów zdecydowanie mu jednak brakowało. Był osobą znikąd, pozbawioną własnego majątku ziemskiego, jego czyny żołnierskie wiązały się z działaniami wokół Smoleńska

цехів Північного Лівобережжя у XVII–XVIII ст., „Сіверщина в історії України Збірник наукових праць”, 3, 2010, s. 146; Г. Доманова, І. Кондратьєв, *Кордон землеволодіння Чернігівського магістрату першої половини XVII ст.*, „Сіверянський літопис”, 3, 2008, s. 68; С. Горобець, *Заснування і походження назв сіл Чернігівського району*, Чернівці 2014, s. 56, 103, 128–129; П. Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618–1648*, Київ 2006, s. 256, 284; С. В. Щербина, *Розміщення ремісничих цехів на території Чернігово-Сіверщини у XVII–XVIII ст.*, w: *Література та культура Полісся*, т. 51: *Регіональна історія та культура XVII–XX ст. Сучасний погляд на проблеми та особи*, ред. Г. В. Самойленко, Ніжин 2009, s. 16.

⁷⁹ Библиотека Академии Наук, Санкт-Петербург, F. 266, т. 3, к. 35.

⁸⁰ Zamki nie były położone bezpośrednio nad rzeką, lecz w pewnej od niej odległości, na wzgórzu otoczonym dodatkowym ciekim wodnym lub fosą. Na planie znajdują się rozwiązania hydro-inżynieryjne, które zapewniły stały dopływ wody do fos. Oprócz murów i baszt dostrzec można próby usypania ziemnych fortyfikacji bastejowych oraz rawelinów, częściowo przynajmniej zapewniających prowadzenie ostrzału pobocznego. Oczywiście takie założenia nie mogły powstać w XVIII stuleciu, jako w sposób oczywisty przestarzałe, dopuszczam więc ich powstanie w pierwszej połowie XVII w. Zamki mogły się bronić pomimo upadku miasta, gdyż były otoczone murami, fosą i basztami również od strony założenia urbanistycznego. Zamek Górny był samodzielnym punktem obrony. Na planie istnieje przylegająca do najstarszego zamku osada żołnierska, która ma z pewnością rosyjską proveniencję.

⁸¹ П. Пиріг, *Чернівці у середині – другій половині XVII століття*, „Сіверянський літопис”, 4, 2014, s. 23–24.

i z północnymi obszarami Carstwa Moskiewskiego. Przede wszystkim jednak problematyczne okazało się wyznanie⁸².

Dowód na pewne wyalienowanie ze społeczeństwa szlachty czernihowskiej stanowi fakt, że Kunowski nie piastował żadnego urzędu ziemskiego ani nie pełnił żadnej innej, chociażby symbolicznej funkcji; nie otrzymał też na terenie Czernihowszczyzny żadnego nadania ziemskiego⁸³. Porównajmy to do sytuacji pochodzącego z województwa mazowieckiego Szczęsnego Wessela (Wyszela), kapitana Nowogródka Siewierskiego. Został on 21 sierpnia 1623 r. mianowany chorążym Nowogródka Siewierskiego, a w 1635 r. awansował na najwyższy ziemski urząd – podkomorzego⁸⁴. Otrzymał rozległe nadania ziemskie – miasto Borzyna z przyległościami (480 dymów), wieś Znob, Ostowska, sióło Bezobrazowo liczące około 100 dymów⁸⁵.

Całą sytuację dobrze obrazują trudności z przekazaniem dóbr dominikanom z Czernihowa⁸⁶. Zwyczajna forma przekazywania dóbr ziemskich nie spełniła oczekiwań i administrator Władysław Waza rozkazał „Janowi Kunowskiemu kapitanowi Czernichowskiemu, aby ojców Zakonu kaznodziejskiego Dominika Świętego, dobra od komisarzy na kościół naznaczony z cerkwią Hleba i Borysa [...] w posesyję podał”⁸⁷. Zajmowanie przez Kościół katolicki dóbr i świątyń dotychczas będących w rękach duchowieństwa prawosławnego

⁸² Aby zobrazować sytuację, warto podać *casus* z 1641 r., kiedy to Krzysztof Gosiewski, wojewoda smoleński, nadał ewangelikowi reformowanemu Janowi Popłońskiemu urząd sędziego grodzkiego. Przeciwno tej kandydaturze wystąpiła szlachta i duchowieństwo zgromadzone na sejmiku gromnicznym. Podkreślono wówczas, że w świetle przywilejów województwa smoleńskiego godności mogą otrzymywać jedynie katolicy i unicy; por.: J. Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 1, Poznań 1842, s. 236–237; S. Tworek, *Z zagadnień liczebności zborów kalwińskich na Litwie*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 17, 1972, s. 212.

⁸³ P. Kułakowskij, op. cit., s. 53–78.

⁸⁴ Por. *Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002, s. 147 (poz. 1099), 204 (poz. 1624), 227 (poz. 1839); A. Jabłonowski, *Gospodarka polska na Zadnieprzu Siewierskim*, „Przegląd Historyczny”, 19, 1915, z. 1, s. 62–63.

⁸⁵ P. Kułakowskij, op. cit., s. 54, 66.

⁸⁶ Zob. O. Тригуб, *До питання про секуляризацію земель Чернігівського Борисоглібського монастиря у кінці XVIII ст.* „Сіверянський літопис”, 2013, nr 4–6, s. 19–20; M. Кулаковський, *Церковні структури на Чернігово-Сіверщині за Польської доби (1618–1648)*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету”, 19, 2005, s. 23.

⁸⁷ *Dokumenta*, w: M. Gorzkowski, op. cit., s. 22, dok. 1.

było drażliwym problemem, wywołującym konflikty z mieszczanami i przynajmniej częścią szlachty. Kunowski miał zbadać księgi komiarskie i rewizorskie, a następnie zaznaczyć dobra ziemskie stanowiące uposażenie Kościoła i zakonu. Przeprowadzone przez niego dochodzenie pozwoliło ustalić, że do dominikanów powinna należeć osada Mryn oraz 100 włók uprzednio zapisanych na katolickie i prawosławne duchowieństwo, obecnie zaś należących do miasta. Dobra Mryn w większości zostały już rozdane, Kunowski jedynie niewielkie fragmenty z młynem na rzece przekazał zakonowi⁸⁸. Co prawda król Władysław Zygmunt potwierdził w dokumencie z 20 czerwca 1628 r. wywiązanie się z powinności⁸⁹, postanowień tych jednak nie zrealizowano. Decyzja była powszechnie kontestowana przez mieszczan i jeszcze cztery lata później nie została wdrożona⁹⁰.

Z i e m i a n i n

W pierwszych latach urzędowania próżno szukać nadań dla Jana Kunowskiego. Jedynie w świetle aktu wydanego 24 marca 1623 r., dotyczącego zasad działania magistratu w Czernihowie, wyznaczono wójtowi 20 włók ziemi, przy czym podkreślono, że nadanie to nierozłącznie związane jest z pełnionym urzędem⁹¹. Biorąc pod uwagę ogrom zadań związanych z uporządkowaniem nowo zdobytych ziem i intensywną akcją rozdawniczą, w której Kunowski osobiście zresztą uczestniczył, uposażenie otrzymał rażąco niskie⁹². Jest to sytuacja w zasadzie zdumiewająca. Mogę jedynie podejrzewać, że na dworze królewskim dowiedziano się o jego epizodzie kondotierskim i służbie u Gustawa II Adolfa. Nawet niepotwierdzone pogłoski mogły skutecznie ostudzić łaskawość monarszą.

Zmiana miejsca zamieszkania wiązała się z koniecznością zakupu majątku w ziemi czernihowskiej. Tenże, o nazwie Wołynice, położony

⁸⁸ *Oblata listu urożonoho Jeho Miłosti Pana Kunowskoho dana possessiej konwentowi Czernihowskomu w grunt Kijanki i Mrina czerez wyż mianowannoho Otca Preora, Mryn, 7 III 1628 r.*, w: M. Gorzkowski, op. cit., s. 29–31, dok. 5.

⁸⁹ J. M. A. Giżycki (Wołyński), *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej*, cz. 2, Kraków 1923, s. 45–46; S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, Lwów 1861, s. 412–413, przyp. 552.

⁹⁰ *Oblata listu Urożonoho Pana Adama Wisniewskoho, wymerenia 85 wołok czerez Welebnoho Otca Preora Czernihowskiego*, w: M. Gorzkowski, op. cit., s. 23–25, dok. 2.

⁹¹ *Чернузовы 1300 лет*, dok. 25, s. 33–34.

⁹² A. Jabłonowski, op. cit., s. 56 n.

nad rzeką Wołynką, nabył Kunowski od Piotra Kruelskiego (majątek należał uprzednio do cerkwi prawosławnej Ilii Proroka). W związku z tym, że dobra ziemskie były nadawane na prawie lennym, Kunowski musiał uzyskać zgodę na transakcję od Zygmunta III Wazy. Rzeczywiście takową otrzymał 22 lutego 1626 r., a w wystawionym akcie zaznaczono, że majątek jest nadany jego „żenie i dzieciom” (potomkom w linii męskiej)⁹³. Nie był to jednak obszar ludny, w 1638 r. odnotowano zaledwie 30 dymów⁹⁴.

Niedługo po zakupie majątku Wołynice otrzymał jedyne w swojej karierze nadanie ziemskie. 29 marca 1626 r. Zygmunt III Waza, uwzględniając starania Aleksandra Korwina Gosiewskiego i przede wszystkim Władysława Wazy, nadał mu prawem lennym 50 włók we włości berezniańskiej, w niedalekim sąsiedztwie Smoleńska, gdzie otrzymał też oddzielny plac na dwór⁹⁵. Przywilej obejmował nieruchomości oraz wszystkich zamieszkałych tam ludzi, wraz z możliwością korzystania z dóbr naturalnych, ze zwyczajowym wyłączeniem wyrobu saletry i towarów leśnych. Majątek był dziedziczny w linii męskiej, z prawem dożywocia dla żony, a do obowiązków posesjonata należało wybudowanie w Smoleńsku dworu, w którym powinien znajdować się jeden gospodarz z czeladnikiem, obaj uzbrojeni, a w nieruchomości dodatkowo miał znajdować się zapas żywności na pół roku. Podkreślano obowiązek osobistej służby wojskowej z ewentualną możliwością wystawienia zastępcy szlacheckiego pochodzenia.

Nadanie ziemskie na Smoleńszczyźnie dla kapitana i wójta czernihowskiego jest kolejną nietypową sytuacją. Być może już wówczas pojawił się zamiysł rezygnacji z tych urzędów (zaakceptowany przez Gosiewskiego) i przeniesienia się do Smoleńska. Z uwagi na specyficzne zasady służby ziemskiej na tych pogranicznych terenach Kunowski przez pewien okres posiadał dwa domy miejskie – w Czernihowie i Smoleńsku. Zdecydowanie przedkładał tę drugą siedzibę, ponieważ jego horyzonty intelektualne były znacznie szersze niż to, co mógł zaferować Czernihów. Świadczy o tym jedyny zachowany utwór z tego okresu – *Smoleńska zacność* (1628)⁹⁶. Dariusz Chemperek uznaje go za pierwszy stworzony w języku polskim enkomion

⁹³ AGAD, Metryka Koronna, Księga wpisów 174, k. 63ver.–63a ver.

⁹⁴ П. Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина*, s. 432.

⁹⁵ Российский Государственный Архив Древних Актов, Москва, Metryka Litewska, 99, k. 590ver.

⁹⁶ J. Kunowski, *Smoleńska zacność*, w: *Sprawa smoleńska*, s. 25–32.

poświęcony miastu wchodzącemu w skład Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁹⁷. Nie ulega wątpliwości, że Kunowski był Smoleńskiem zauroczony i z tym miastem, nie zaś z Czernihowem, chciał związać swoje losy. W mieście tym dostrzegał ośrodek kosmopolityczny, łączący różne kraje (Koronę, Prusy Książęce, Inflanty szwedzkie, Portę Ottomańską, Carstwo Moskiewskie, Persję). Na tle niewielkiego Czernihowa, który wcale nie dawał gwarancji bezpieczeństwa, Smoleńsk miał ceniony przez Kunowskiego rozmach. Doskonale orientował się on w fortyfikacjach miejskich i zamkowych, których skrupulatny opis wskazuje na znajomość planu kartograficznego⁹⁸. Autor doceniał zabudowę miejską, pałace, kamienice, a nawet kościoły katolickie, które całemu miastu nadawały cechy kultury polskiej⁹⁹. Z lubością pisał o mieszkańcach, z uznaniem wyrażał się o obecności wojewody i swego patrona – Aleksandra Gosiewskiego. W okolicy miał niewątpliwie wielu przyjaciół i znajomych, nagrodzonych za zasługi wojenne dobrami ziemskimi na Smoleńszczyźnie. Dostrzegał braterstwo szlachty, karnie wypełniającej powinności związane ze służbą ziemską¹⁰⁰. W utworze widać przekonanie o sile prowincji, która ma szansę na stałe znaleźć się w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W utworze widoczna jest regalistyczna postawa Kunowskiego, oddanie wobec królewicza Władysława, a także wojewody smoleńskiego Aleksandra Gosiewskiego. Utwór został napisany bezpośrednio po nadaniu ziemskim Zygmunta III, w którym znalazło się odwołanie do protekcji Władysława Zygmunta. Autor po raz kolejny poprzez dzieła poetyckie chciał nawiązać bliższe relacje, tym

⁹⁷ D. Chemperek, op. cit., s. 299–301; por. M. Nawrocki, op. cit., s. 407, przyp. 12.

⁹⁸ J. Kunowski, *Smoleńska zacność*, s. 27: „Zamek zbudował. // Cegła zmurował // Dalej niżli trzy sążnie mur szyroki, // Pod dwie kopije do góry wysoki, // Trzydzieści ośm baszt około niemałych // u kwater całych. // Każdej kwatery na dobre strzelanie // Wieża od wieży ma swe rozdzielenie, // Mur zaś w ciosany kamień, opasany, // Wał zewnątrz dany. // Śród murów w rowach wodne są kanały, // A stąd ten Zamek zda się być zuchwały, // Na palach z dębu swój fundament sadząc, // Dniepr tuż prowadząc”. Inny fragment mówiący o nowych fortyfikacjach por. ibidem, s. 30–31. M. Nawrocki (idem, op. cit., s. 413) zwraca uwagę na myślenie emblematyczne u Kunowskiego, czyli takie, które w sposób automatyczny łączy tekst z obrazem.

⁹⁹ M. Nawrocki, op. cit., s. 411–412.

¹⁰⁰ K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim państwie ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013, s. 412–433.

razem z królewiczem¹⁰¹. Sam utwór nie spowodował istotnego przyspieszenia w karierze Kunowskiego, na Smoleńszczyźnie nie uzyskał żadnych urzędów czy funkcji, niewątpliwie jednak zdobył zaufanie Władysława Wazy¹⁰².

Decyzja o przeniesieniu się z Czernihowa do Smoleńska nie była łatwa, ze względu na pełnione funkcje. Ostatecznie z ziemią czernihowską Kunowski pożegnał się na początku 1632 r., na kilka miesięcy przed wojną z Carstwem Moskiewskim. Wówczas sprzedał Wołynice Jerzemu Krasowskiemu¹⁰³. Już w kwietniu 1632 r. nie był kapitanem czernihowskim, którym został Adam Wiśniowski, podsędek z Nowogródka Siewierskiego, a uprzednio rotmistrz na zamku w Czernihowie¹⁰⁴.

Kunowski dobrze zagospodarował włość na Smoleńszczyźnie. W świetle listu mierniczego dla Rafała Grochowskiego z 6 lipca 1634 r. wiadomo, że były już starosta czernihowski w swym majątku posiadał przynajmniej dwie osady – Turiowo i Ciaciewino. Jego bezpośrednimi sąsiadami, oprócz Grochowskiego, był Piotr Kulesza, Adam Judycki i Aleksander Kamiński¹⁰⁵.

Kwatermistrz smoleński

Ten spokojny okres zakończył się wraz ze śmiercią Zygmunta III. Do Rzeczypospolitej nadeszły wieści o pochodzie armii moskiewskiej. Zgodnie z ordynacją województwa smoleńskiego cała szlachta

¹⁰¹ Inspirującą w tej materii jest praca: M. Jarczykova, „*Papierowe materie*” Piotra Kochlewskiego. *O działalności pisarskiej sekretarza Radziwiłłów birzańskich w pierwszej połowie XVII wieku*, Katowice 2006.

¹⁰² Zasada odwzajemniania się twórcom przez władców i magnaterię, którym zostały dedykowane utwory, nie została jeszcze zbadana. W świetle powszechnej opinii osoba taka powinna w materialny sposób podziękować za uczyniony honor. Nie musiały być to jednak sumy istotne. Warto odnotować, że w rachunkach dworskich za rok 1612 zapłacono 10 złp. „Cudzoziemcowi, który wiersze niemieckie JK Mci dedicował”; zob. BJ, Berol. Ms. Slaver. Fol. 5, k. 29.

¹⁰³ П. Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина*, s. 260, 432; С. Потапенко, М. Михайличенко, *Красовські: походження та персональний склад «слобідської» гілки шляхетсько-старшинського і дворянського роду*, w: *Ранньомодерна Україна на перехресті цивілізацій, культур, держав та регіонів*, ред. В. Смолій, Київ 2014, s. 161–162.

¹⁰⁴ *Dokumenta*, w: M. Gorzkowski, op. cit., s. 23–25, dok. 2; P. Kułakowskyj, op. cit., s. 69, poz. 19; *Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego*, s. 228, poz. 1852.

¹⁰⁵ BJ, rkps 906, s. 236. Za udostępnienie mapy majątków ziemskich na Smoleńszczyźnie i materiałów związanych z Kunowskim serdecznie dziękuję mgr. Jakubowi Brodackiemu.

posiadająca nadania ziemskie zobowiązana była do stawienia się w Smoleńsku¹⁰⁶. Do miasta przybył również Jan Kunowski, wraz z gospodarzem i czeladnikiem, do czego był zobowiązany w związku z lennem otrzymanym w 1626 r. Ważne, że otrzymał w Smoleńsku, prawdopodobnie ze względu na doświadczenie wojskowe oraz pełnione na Czernihowszczyźnie urzędy, godność kwatermistrza pospolitego ruszenia, a zatem wyznaczony był na dowódcę jednego odcinka (kwatery) murów miejskich¹⁰⁷.

Koniec 1632 i lata 1633–1634 to heroiczna obrona smoleńszczan, w której niepoślednią rolę odegrał nasz bohater. Wówczas powstały najbardziej osobiste dzieła Kunowskiego. Początkowa ofensywa wojsk moskiewskich z przełomu 1632 i 1633 r. została na bieżąco opisana we *Fragmencie oblężenia smoleńskiego*¹⁰⁸. Autor, wobec perspektywy walki z potężnym sąsiadem i słabego przygotowania strony litewskiej, otwarcie narzekał na stosunki panujące w Rzeczypospolitej. Dostrzegał dynamiczny rozwój wojskowości moskiewskiej, podczas gdy w kraju panowała w tej materii stagnacja. Winę za ten stan rzeczy przypisywał nierządowi, nierozwijaniu nowoczesnych sposobów prowadzenia działań wojennych. Potępiał również brak poszanowania dla żołnierzy, co najmocniej podkreślają słowa: „Żołnierzowi nie masz nic, wszystko wojewodzie”¹⁰⁹.

W utworze tym uzewnętrznił obawy dotyczące późniejszego województwa czernihowskiego. Dowódcy rosyjscy uznali, że należy zaatakować Siewierszczyznę (w utworze określone jako *Siwier*), gdyż obszar ten „nie ma swej ochrony, // Nie dorobione wały, mało wszej obrony, // Omal ludzi, po zamkach inszych aparatów”¹¹⁰. Sądzę, że te powody skłoniły Kunowskiego do opuszczenia Czernihowa, a opis dotyczy w ogólności znajdujących się tam zamków – niedostatecznie ufortyfikowanych, źle zaopatrzonych, z małą liczbą żołnierzy, którzy przed wojną nie byli nawet w stanie poradzić sobie z pogranicznymi

¹⁰⁶ VL, t. 3, s. 95–97.

¹⁰⁷ BJ, rkps 906, s. 5; AGAD, AR, dz. I, sygn. 1098, s. 1–2; B. Ostrowski, *Pospolite ruszenie szlachty smoleńskiej w XVII wieku*, „Acta Baltico-Slavica”, 13, 1980, s. 145; A. Haratym, *Obrona Smoleńska 1633–1634 – wybrane problemy*, w: *Studia z dziejów stosunków Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w XVI–XVII wieku*, red. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, Zabrze–Tarnowskie Góry 2013, s. 196.

¹⁰⁸ J. Kunowski, *Fragmenta oblężenia smoleńskiego roku pańskiego 1632 dnia 17 decembr<a> zaczętego*, w: *Sprawa smoleńska*, s. 63–76.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 63.

¹¹⁰ Ibidem, s. 64.

rozbójnikami. Oceniał on też zachowanie miejscowej ludności: „Jednych złość, drugich bojaźń Siewierzan osiągnie, // A nie dziw, bo ten naród potędze hołduje”¹¹¹.

Dodać wypada, że Kunowski dobrze orientował się w sytuacji na pograniczu, był adresatem wielu listów pisanych do obrońców Smoleńska. Z pakietu 18 listów przejętych na początku 1633 r. przez Rosjan dwa skierowano właśnie do niego. Pisali do niego z Krasnego (25 i 28 II 1633) Paweł i Jerzy Bykowski, informując o postępach wojsk rosyjskich, ale jednocześnie nawołując do skutecznej obrony i wskazując na działania hetmana Krzysztofa Radziwiłła. Korespondencja zawierała też informacje o upadku Nowogródka Siewierskiego i Starodubu, gdzie wielu szlachciców dostało się do niewoli wraz z żonami i dziećmi. Powszechnym zjawiskiem było składanie przysięgi wierności nowemu władcy. Czernihów według tych relacji jeszcze się bronił¹¹².

W swojej twórczości Kunowski akcentuje rozżalenie wywołane stratami materialnymi, które poniósł w wyniku ataku rosyjskiego. Wspomina o konieczności zostawienia części majątku ruchomego i ucieczce do Smoleńska („By sie na pół podzielić, Moskwinie, z tobą // Przyszło lub oddać wszystko, a zostać przy zdrowiu. Zły targ, puść w dom z uszyna”). Narzeka również na przyjmowane błędne założenia taktyczne („A tym nas ku upadku przywiodła brzydkiemu: // Małą garścią tak wiele zamków chcą obronić, // Która w jednym Smoleńsku mogła czyście schronić”¹¹³) i nieprzeprowadzanie w Rzeczypospolitej reform.

Na angraryją oblężenia smoleńskiego uskarżenie to dzieło napisane we wrześniu 1633 r., w którym Kunowski ukazał stan ducha ludności doświadczającej oblężenia¹¹⁴. W utworze odczuwalne jest autentyczne przerażenie: „Zwłaszcza, gdy kula do Zamku wstrzelona, // Izbę na wylot przeleciawszy, ona // Trzewia człowiecze za sobą wywłoczy. // Drży wszystkich skóra, skoro jeno zoczy”. Strach przeradza się w gniew na bezczynność armii litewsko-polskiej: „A nasze wojska jeszcze u granicy. // Owi się kopią z prochami pod mury, // Targując

¹¹¹ Ibidem, s. 64–65.

¹¹² *Акты Московского государства, изданные Императорской Академией Наук, т. 1: Разрядный Приказ. Московский стол: 1571–1634*, Санкт-Петербург 1890, nr 501, s. 470.

¹¹³ J. Kunowski, *Fragmenta*, s. 65.

¹¹⁴ Idem, *Na angraryją oblężenia smoleńskiego uskarżenie*, w: *Sprawa smoleńska*, s. 63–76.

biednych obleżeńców skóry, // A ci z daleka, żywi li, pytają – // Tak to wzajemnie sobie pomagają. Z nieprzyjacioły jakoby sprzysięgli”¹¹⁵.

Działania Władysława IV zakończone sukcesem radykalnie zmieniły ocenę sytuacji przez Kunowskiego. W kolejnych utworach wychwala on króla i wojewodę smoleńskiego. Jak się wydaje, opisane okoliczności sprzyjają nawiązaniu dodatkowej, silnej więzi emocjonalnej z Władysławem IV. Obrona miasta przyniosła kwaterymistrzom sławę i szacunek. Przybywający z odsieczą król przyjmuje 10 września 1633 r. delegację dowódców: „Madaliński, p. Wojewódzki, p. Kunowski, p. Żaba i inni, którą mile [...] Król JM przyjął i każdego z nich całował, jakoż godni tego, i sam nieprzyjaciel siła ich męstwem przyznawa”¹¹⁶. W ten sposób nasz bohater, wcześniej już dostrzeżony przez królewicza, pomyślnie zdał trudny egzamin wierności i męstwa.

Sekretarz królewski

Oblężenie Smoleńska przekonało Kunowskiego, że podobna sytuacja może przydarzyć się w przyszłość – za 10 czy 20 lat. A sytuację w Rzeczypospolitej oceniał realnie i raczej niezbyt pozytywnie: „Jedni się biją obiema rękoma, // Drudzy biednego palca nie przyłożą, // Do krwi ich hojnej łyżki nie dołożą”¹¹⁷. Wyraźnie też zwerifikował swoją bardzo dobrą opinię o Smoleńsku z 1628 r. Nie chcąc powtórnie ponosić strat w swym pogranicznym majątku, podjął decyzję o przesiedleniu się w centralne rejony Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pomogła mu w tym protekcja króla Władysława IV Wazy, który wyznaczył go na swojego sekretarza¹¹⁸. Kunowski sprzedał swoje dobra ziemskie na prawie lennym w województwie smoleńskim 17 listopada 1639 r.¹¹⁹ Brakuje go zarówno w spisie podymnego z 1650 r., jak i podczas popisu smoleńskiego w 1654 r.¹²⁰

¹¹⁵ Ibidem, s. 77, 82.

¹¹⁶ *Diariusz kampanii smoleńskiej Władysława IV, 1633–1634*, oprac. M. Nagielski, Warszawa 2006, s. 218.

¹¹⁷ J. Kunowski, *Na angraryją oblężenia*, s. 78.

¹¹⁸ W. Kojalowicz Wijuk, op. cit., s. 158–159.

¹¹⁹ Majątek ten ustąpił Janowi Raczyńskiemu; por. Российский Государственный Архив Древних Актов, Москва, Метрыка Литewska, 108, k. 696ver.

¹²⁰ *Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo smoleńskie 1650 r.*, oprac. S. Dunin, A. Rachuba, Warszawa 2009; <http://smolensk.alchymista.pl/spis-z-r-1654-uklad-terytorialny/> (spis opracowany przez Jakuba Brodackiego, 1 II 2018); *Komput Ichmościów pp. obywatelów województwa smoleńskiego*, Smoleńsk, 9 VI 1654 r., w: *Археографический сборник документов*, t. 14, Wilno 1904, s. 18–37.

Pozycja i rola sekretarzy królewskich wymaga krótkiego wyjaśnienia. Jak zauważył Mirosław Korolko, już w XVI w. przy nominacjach na to stanowisko wybierano ludzi w pełni oddanych monarsze, wykształconych, z wysoką kulturą osobistą¹²¹. W świetle takich kryteriów kandydatura Jana Kunowskiego wydaje się w pełni zrozumiała. Poeta, żołnierz, doskonały znawca Carstwa Moskiewskiego, dający podczas oblężenia dowody przywiązania do kraju, w pełni spełniał te wymagania.

Pokój polanowski, zakończony wymianą wielkich poselstw i zaprzysiężeniem traktatów, przerwał okres konfrontacji obu państw. Pozostała jednak realizacja zawartych porozumień. W tym celu postanowiono wykorzystać doświadczenie Kunowskiego. Razem z Januszem Oborskim udali się oni jako posłowie do Moskwy. Celem ich misji było doprowadzenie do wyznaczenia w terenie linii granicznej i wybadanie nastrojów panujących w rosyjskiej stolicy¹²². Ten drugi cel był o tyle istotny, że wojewoda smoleński Aleksander Gosiewski ostrzegł króla o planowanej ofensywie rosyjskiej. Dlatego 10 maja 1636 r. Władysław IV postanowił wysłać do Moskwy „dwóch pomniejszych posłów, jednego Polaka Oborskiego, a drugiego Litwina Kunowskiego; mieli oni zakończyć spór o nie ustalone granice oraz rozemnić się w stanie Księstwa Moskiewskiego i o jego zamierzeniach donieść królowi”¹²³. Już 31 maja zostali oni zaopatrzeni w instrukcję poselską i wyruszyli w podróż. Pierwsze ich listy z Moskwy dotarły do Warszawy 9 września 1636 r.¹²⁴ Można tę misję uznać za sukces, gdyż w znacznej mierze doprowadziła ona do zakończenia negocjacji z Moskwą i realizacji postanowień pokoju polanowskiego¹²⁵.

¹²¹ M. Korolko, *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa 1991, s. 75; por. A. Wyczański, *Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506–1548)*, Warszawa 1990, passim.

¹²² Por. H. Wisner, *Dyplomacja polska w latach 1572–1648*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2: 1572–1795, red. Z. Wójcik, oprac. J. Gierowski, J. Michalski, H. Wisner, Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 99.

¹²³ Por. A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 1: 1632–1636, tł. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 546.

¹²⁴ Ibidem, s. 559–560. Po powrocie dyplomaci, po przetłumaczeniu rosyjskich gramot, stawili się przed królem, relacjonując przebieg negocjacji; por. J. Radziwiłł do K. Radziwiłła, Berszt, 24 IX 1636 r., w: E. Kotlubaj, *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno–Witebsk 1859, s. 307.

¹²⁵ Por. O. A. Яновский, В. И. Бобышев, *Дипломатия и дипломаты России (от Ивана III до Петра Великого)*, Минск 2000, s. 41; H. Wisner, *Dyplomacja*,

Rozgraniczenie obu państw miało nastąpić zimą, na przełomie 1636 i 1637 r. W tym celu powołano przedstawicieli Władysława IV Wazy: Remigiana Zalewskiego (referendarza koronnego) i Gabriela Stempkowskiego (kasztelana braclawskiego). Jednakże wobec choroby pierwszego i chęci ograniczenia kosztów związanych z działalnością komisji, Władysław IV zdecydował się wykorzystać „jednego z posłanników, urodzonego Kunowskiego”¹²⁶. Wybór wskazuje na docenienie pracy poselskiej i zaufanie, jakim król obdarzył szlachcica. Należy pamiętać, że monarcha przykładał ogromne znaczenie do działań podejmowanych na wschodniej granicy, chcąc definitywnie uspokoić tam sytuację, zwłaszcza wobec ciągłego niebezpieczeństwa tatarskiego i tureckiego¹²⁷. Rozgraniczenie zakończyło się połowicznym sukcesem. Udało się to na odcinku torpieckim, jednakże odcinek putywlski stanowił nadal przedmiot sporu¹²⁸. Dlatego władca na zwołanym ekstraordynaryjnym sejmie w czerwcu 1637 r. podkreślał ten problem, choć wydaje się, iż był to jedynie kolejny argument mający skłonić szlachtę do uchwalenia podatków¹²⁹.

Doświadczenie zdobyte podczas poprzednich dwóch misji zostało wykorzystane w kolejnej komisji, do której wciągnięto sekretarza królewskiego, zajmującej się rozgraniczeniem województw smoleńskiego i czernihowskiego, których granica miała oddzielać Koronę od Wielkiego Księstwa Litewskiego¹³⁰. Nazwisko Kunowskiego pojawia się w składzie grupy powołanej przez sejm w 1638 r. Na początku roku następnego (7 stycznia) komisja miała rozpocząć prace w celu definitywnego

s. 99; M. Straszewicz, *Po wielkim kanclerze. Osoba Lwa Sapiehy i jego koncepcje wschodniej polityki Rzeczypospolitej w rokowaniach polsko-moskiewskich w latach 1634–1647*, w: *Lej Caneza (1557–1633 гг.) и яго час*, рэд. С. В. Марозав [i in.], Гродно 2007, s. 170.

¹²⁶ Władysław IV do S. Koniecpolskiego, Grodno, 22 X 1636 r., w: *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632–1646*, oprac. A. Biedrzycka, Kraków 2005, s. 334.

¹²⁷ Komisarze mieli postępować według „instrukcji i linii czerwonej na mapie sobie od nas podanej, która jest dostatecznie i prawdziwie wyrażona nie odstępując, ale się jej we wszystkim trzymając”, Svenska Riksarkivet, Stockholm, Extranea IX. Polen, sygn. 86, teczka D (Vladislaus Sigmundus Concepter), bpag.

¹²⁸ W. Godziszewski, *Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego*, Kraków 1934, s. 22–24.

¹²⁹ D. Maksimiuk, *Działalność posłów sejmiku proszowickiego na sejmie ekstraordynaryjnym z 1637 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, 5, 2007, s. 64–65.

¹³⁰ Por. M. M. Kacprzak, op. cit., s. 14–15.

ustalenia granic województw¹³¹. Wybór Kunowskiego do tej oraz innych komisji granicznych potwierdza jego wiedzę kartograficzną.

Obeznanym w sprawach moskiewskich, brał udział w Warszawie w kolejnych rozmowach z Moskwą. W 1642 r. został wybrany do następnej komisji granicznej z Carstwem Moskiewskim¹³². Komisarze musieli m.in. rozstrzygnąć newralgiczną kwestię rzekomego syna Dymitra Samozwańca – Jana Faustyna Łuby¹³³. W tym celu 28 września 1644 r. wydali asekurację o stawieniu się Jana Faustyna przed oblicze cara. Dokument ten sygnuje Kunowski jako sekretarz i dworzanin królewski, a obok niego pojawiają się aktywni przedstawiciele ówczesnego życia publicznego: Mikołaj Abramowicz, Andrzej Szołdrski, Jerzy Ossoliński, Jakub Sobieski, Adam Kazanowski, Tomasz Sapieha i Franciszek Iżykowski¹³⁴. Kunowski brał udział w rozgraniczeniu ziem z Carstwem Moskiewskim w 1647 r. Dotyczyło to przede wszystkim okolic Putywła¹³⁵.

O kolejnych działaniach szlachcica czernihowskiego jako sekretarza nic nie wiadomo. Wydaje się, że na dworze Jana Kazimierza nie pełnił żadnej funkcji¹³⁶.

Działacz religijny i polityczny

Warto podkreślić, że tak ceniona przez szlachtę służba wojskowa oraz piastowanie godności sekretarza królewskiego predestynowało Kunowskiego do aktywności na forum szlacheckim. W tym czasie możemy mówić o dwóch formach aktywności. Po pierwsze, zaangażował się on w działania Jednoty Litewskiej¹³⁷. Trzykrotnie spotykamy się z zapisami, że pełnił funkcję świeckiego dyrektora

¹³¹ VL, t. 3, s. 451. Wkład pracy Jana Kunowskiego w ustaleniu granic polsko-moskiewskich został zauważony przez *Prace Komisji dla Atlasu Historycznego Polski*, z. 1, Kraków 1922, s. 30.

¹³² VL, t. 4, s. 28.

¹³³ T. Kempa, „*Samozwaniec*” Jan Faustyn Łuba – ofiara dyplomatycznych sporów między Rzeczypospolitą a Moskwą w latach 40. XVII wieku, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. S. Górzyński, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 205–233.

¹³⁴ BCz, sygn. 2103, Assekuratia Panów Rad Posłom Moskiewskim, s. 80–81.

¹³⁵ Пор. Филарет (Д.Г. Гумилевский), *Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах*, t. 2, Харьков 2011, s. 48–54.

¹³⁶ Świadczy o tym brak jakichkolwiek przejawów aktywności sekretarza królewskiego podczas prac sejmu za Jana Kazimierza; zob. S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. 1–2, Wrocław 2000.

¹³⁷ Пор. M. Liedke, *Szlacheckie rody*, s. 392, 400.

synodu prowincjonalnego – w latach: 1639, 1649 i 1654¹³⁸. Urszula Augustyniak zauważa, że na to stanowisko często wybierani byli ludzie z doświadczeniem wojskowym, którzy w ten sposób potwierdzili swoje prawa obywatelskie¹³⁹. Nie inaczej sytuacja wyglądała z Kunowskim. Ponadto trzykrotnie wybierano go deputatem do Trybunału Litewskiego. W tym przypadku mamy do czynienia z ciekawą sytuacją. Kunowski za każdym razem wybierany był bowiem na deputata z innego powiatu. Możemy dzięki temu prześledzić, gdzie skupiała się jego aktywność życiowa. W 1621 r. został deputatem z powiatu mozyrskiego, gdzie znajdowało się jego gniazdo rodowe. Kariera na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej, jako starosty czernihowskiego oraz obrońcy Smoleńska, zapewne wpłynęła na to, że szlachta smoleńska wybrała go w 1636 r. po raz kolejny. Kres jego życia związany jest jednak ze spokojniejszymi terenami. W 1651 r. został po raz ostatni deputatem z powiatu lidzkiego i w następnym roku uczestniczył w rozpatrywaniu spraw przed Trybunałem¹⁴⁰.

Kunowski przeniósł się do Wilna, a majątek ziemski nabył lub wydzierżawił w powiecie lidzkim. Poświadczają to już kanony Jednoty Litewskiej z 1634 r., kiedy został wybrany opiekunem zboru mackiskiego, położonego właśnie na terenie tegoż powiatu¹⁴¹. Wybór nowej siedziby wiązał się z faktem, że mieszkał tam jego brat lub kuzyn – Cyprian Kunowski, który w latach 1624–1629 pełnił obowiązki podstarościę lidzkiego¹⁴². Dodatkowo w aktach Jednoty Litewskiej z 1637 r. znajduje się informacja o wspomnianym już zborze mackiskim. Wówczas proszono o pomoc w prowadzonym postępowaniu sądowym „I.M. PP. Kunowskich”¹⁴³. O jego dobrach ziemskich nie

¹³⁸ Por. AGAD, AR, dz. VIII, sygn. 713, k. 197, 269, 315ver.; M. Liedke, P. Guzowski, *Wstęp*, w: *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1638–1655*, wstęp i oprac. M. Liedke, P. Guzowski, Warszawa 2018 (w druku), s. XLIX–L.

¹³⁹ Por. U. Augustyniak, *W służbie hetmana*, s. 208.

¹⁴⁰ Por. *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Sprendimai 1585–1655*, parengė V. Raudeliūnas, A. Baliulis, Vilnius 1988, s. 480–482, dok. 102; *Deputaci Trybunału Głównego*, s. 174, 219, 267.

¹⁴¹ Posługę tę miał wypełniać wraz z Mikołajem Dowgirdem; por. *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, wstęp i oprac. M. Liedke, P. Guzowski, Warszawa 2011, s. 119, kanon 15.

¹⁴² Por. *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, red. A. Rachuba, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2004, s. 362, poz. 2569.

¹⁴³ Por. *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, s. 170, kanon 27. Autorzy opracowania słusznie uważają, że mowa jest o braciach Janie i drugim, nieznanym z imienia; por. *ibidem*, s. 174.

ma wielu informacji. Wiadomo jedynie, że w 1647 r. przekazał nieruchomości na rzecz utrzymania tzw. szkoły słuckiej. Zapisano wówczas wykonanie inwentarza „dworu JMP czernihowskiego na szkołę słucką obróconego”¹⁴⁴. Trzy lata później jako donator, a jednocześnie dwukrotny dyrektor Jednoty Litewskiej, został wyznaczony do wizytowania szkoły i alumnatu słuckiego¹⁴⁵. W 1650 r. wydzierżawił za 40 złp. rocznie dom w Wilnie od Jednoty Litewskiej¹⁴⁶. Ostatnią potwierdzoną źródłowo czynnością, w której uczestniczył, były obrady Jednoty Litewskiej, której przewodniczył¹⁴⁷. W tymże roku był odpowiedzialny za wybranie pierwszej raty podatku z powiatu lidzkiego¹⁴⁸.

Nie udało się ustalić daty jego śmierci. Według niemieckich badaczy został on zabity w rozruchach antyreformacyjnych w 1657 r.¹⁴⁹ i choć sceptycznie traktują przedstawione przez nich okoliczności jego zgonu, to data wydaje się jednak prawdopodobna. Kwestią nierozstrzygniętą jest, czy pozostał w Wilnie w czasie okupacji moskiewskiej, czy też wyemigrował na zachód.

Rodzina Kunowskich

Ród kapitana czernihowskiego przetrwał, co więcej, Kunowscy stali się rozpoznawalną rodziną pastorów ewangelickich z Rzeszy Niemieckiej¹⁵⁰. Ciągłość rodu zapewnił syn Kunowskiego – Samuel, który urodził się w 1635 r. w Skore¹⁵¹ na terenie Wielkiego Księstwa

¹⁴⁴ Por. *Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1638–1655*, s. 204, kanon 13.

¹⁴⁵ Por. *ibidem*, s. 239, kanon 17.

¹⁴⁶ Por. *ibidem*, s. 243, kanon 19.

¹⁴⁷ Por. *ibidem*, s. 301, 317.

¹⁴⁸ Por. *Книга прихода и расхода сумм Литовской Скарбовой Комиссии за 1661 годъ*, w: *Акты Виленской археографической комиссии*, т. 34: *Акты относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654–1667)*, Вильно 1909, s. 446.

¹⁴⁹ Por. J. Blunck, *Georg Carl Friedrich Kunowski. Anwalt, Naturwissenschaftler, Theater- und Eisenbahnsyndikus „Berlin in Geschichte und Gegenwart”*, 14, 1998, s. 51; *idem*, *Georg Carl Friedrich Kunowski (1786–1847)*, s. 132.

¹⁵⁰ Poniższe dane biograficzne za: W. G. von Kunowski, *Die deutschen Nachkommen des Jan Kunowski und ihre Ahnen I*, „Deutsches Familienarchiv”, 1961, 18, s. 46–64; K. Muscheler, *Die Schopenhauer-Marquet-Prozesse und das preussische Recht*, Tübingen 1996, s. 83–85; *Handbuch des preussischen Adels*, hrsg. M. Janecki, Berlin 1892, s. 313–315; *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der adeligen Häuser*, Th. A: *Deutscher Uradel*, Jg. 22, 1921, s. 480; J. Blunck, *Georg Carl Friedrich Kunowski. Anwalt*, s. 51; *idem*, *Georg Carl Friedrich Kunowski (1786–1847)*, s. 131–136.

¹⁵¹ Prawdopodobnie wieś Skory (Skore) położona nad jeziorem Miadzioł – obecnie w obwodzie mińskim przy granicy z Litwą; por. SGKP, 10, 1889, s. 704.

Litewskiego i wraz z matką zbiegł do Prus-Brandenburgii, podobno z powodu prześladowań, jakie dotykały ewangelików reformowanych. Emigracja nie nastąpiła raczej w okresie potopu moskiewskiego i szwedzkiego¹⁵², lecz w późniejszym okresie¹⁵³. Rosnąca w siłę kontr-reformacja mogła stanowić czynnik pośredni¹⁵⁴. Być może jednak na decyzję wpłynęły powody natury ekonomicznej. Wiemy jedynie, że Samuel Kunowski złożył przysięgę wierności elektorowi w Prenzlau jako „als eines von Adel Sohn” 20 grudnia 1668 r. Zmarł tamże 7 lipca 1676 r., a z jego związku z Marią z Lauwenhagen wywodzi się ród ewangelickich pastorów, m.in.: Samuel Kunowsky (ur. w Prenzlau 26 X 1680, zm. 9 V 1743 w Blindow)¹⁵⁵, Georg Sigismund Kunowsky (ur. w Blindow 15 V 1715, zm. w Beuthen w 1783)¹⁵⁶. Kolejny zstępny Georg August Kunowsky (ur. w Beuthen 25 VII 1757, zm. w Schweidnitz 27 VIII 1838) był proboszczem w Bytomiu Odrzańskim, a od 1796 r. superintendentem w Świdnicy, a także prezesem Synodu Generalnego w Śląsku¹⁵⁷. Jego dwaj synowie wybrali już inne kariery: starszy Georg Karl Friedrich został adwokatem i radcą prawnym, był także geologiem i astronomem (3 III 1786–23 XII 1846), a młodszy Georg August Edward – żołnierzem. Pierwszy z nich miał trzech synów: Ottona Friedricha Wilhelma, Georga Augusta Edwarda i Georga Augusta Konstantego.

¹⁵² Por. H. Saganowicz, *Wychodźcy z Wielkiego Księstwa Litewskiego w Prusach 1656 roku*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historyczne”, 9, 2003, s. 239–245.

¹⁵³ Brak nazwiska Kunowski wśród uchodźców w Prusach Książęcych w latach 1655–1656; zob. S. Augusiewicz, *Spis uchodźców z Wielkiego Księstwa Litewskiego w Prusach Książęcych w latach 1655–1656 w zbiorach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2011, nr 1, s. 97–181.

¹⁵⁴ W drugiej połowie XVII w. mamy do czynienia z zaostrzeniem prawodawstwa – w 1658 r. wydano pierwszą konstytucję o wygnaniu arian, którą zaostrzono rok później, a w 1668 r. zakazano porzucania konfesji katolickiej; por. J. J. Głowacki, *Tolerancyjność i fanatyzm szlachty katolickiej w Rzeczypospolitej u progu Oświecenia*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica”, 2014, nr 92, s. 41.

¹⁵⁵ Samuel Kunowsky był pastorem najpierw w Prenzlau, a następnie kaznodzieją w Blindow. Ożenił się z Dorotą Sofią Treiber (1695–1735), a po jej śmierci wziął ślub w 1736 r. z Christiną Elisabeth Germeshausten, która zmarła już 7 XII 1737 r. Trzecią żoną Kunowskiego była Eva Helena Müller.

¹⁵⁶ Georg Sigismund Kunowsky był pastorem w Beuthen, około 1756 r. poślubił Dorotheę Elisabeth Kenkel.

¹⁵⁷ Georg August Kunowski 1 II 1785 r. ożenił się z Johanne Christine Charlotte Henrici. Miał również brata Georga Friedricha (ur. w Beuthen 13 IX 1759 r., zm. w Berlinie 13 X 1819 r.), który wybrał karierę prawniczą.

Być może Jan Kunowski miał więcej dzieci. W drugiej połowie XVII w. karierę w wojsku litewskim robił Jerzy Kunowski. W 1648 r. został rotmistrzem prywatnego oddziału piechoty hetmana wielkiego litewskiego Janusza Kiszki, rok później wziętego na żołd Rzeczypospolitej¹⁵⁸. W latach sześćdziesiątych XVII w. odnotowano go jako towarzysza w chorągwi husarskiej wojewody wileńskiego Pawła Sapiehy. Podczas wielkich konfederacji pełnił on ważną funkcję sędziego wojskowego¹⁵⁹. Po likwidacji wspomnianych konfederacji otrzymał 23 listopada 1661 r. prawem wieczystym od Jana Kazimierza dobra Hrehorego Moroza¹⁶⁰, został również mianowany cześnikiem mozyrskim. Jerzy prawdopodobnie był już katolikiem, jeden z jego synów, Cyprian, został bowiem jezuitą¹⁶¹. Być może jednak była to linia krewnych Jana Kunowskiego. Z pewnością po wyjeździe jego syna Samuela do Prus-Brandenburgii nadal w powiecie lidzkim mieszkali Kunowscy, w świetle rejestru podymnego z 1690 r. we wsi Żyżma mieszkał Hilary Kunowski¹⁶².

P o d s u m o w a n i e

Życie Jana Kunowskiego wymyka się jednoznacznym ocenom, ponieważ wielokrotnie zmieniał on nie tylko miejsce zamieszkania i sposób działania, ale też podejmował różnorodne formy aktywności zawodowej. Te zaś wynikały ze świadomych decyzji podejmowanych pod wpływem zewnętrznych okoliczności.

Rodzinnie związany był z powiatem mozyrskim, przy czym przez okres służby wojennej (1610–1622) przebywał na północno-zachodnich terenach Carstwa Moskiewskiego i na obszarze Smoleńszczyzny. Nieoczekiwany awans na kapitana i wójta czernihowskiego w latach 1622–1623 skutkował pierwszą przeprowadzką. Jako wójt

¹⁵⁸ H. Wisner, *Wojsko litewskie 1 połowy XVII wieku. Cz. I*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 19, 1973, z. 1, s. 117. Dane z 1650 r. za: Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр., t. 2: 1650–1651 рр., Київ 2013, nr 30, s. 46. W dokumentach mamy jedynie informacje o nazwisku dowódcy, co może budzić wątpliwości interpretacyjne.

¹⁵⁹ A. Rachuba, *Konfederacja kmicicowska i związek braterski wojska litewskiego w latach 1660–1663*, Warszawa 1989, s. 63, 80.

¹⁶⁰ AGAD, Zbiór materiałów różnej proveniencji z XVI–XX wieku, nr 282, s. 1–2.

¹⁶¹ W. Kojalowicz Wijuk, op. cit., s. 159.

¹⁶² *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1989, s. 230. Być może był to Michał Hilary, trzeci syn Jerzego Kunowskiego (obok Cypriana i Hieronima); por. W. Kojalowicz Wijuk, op. cit., s. 159.

dysponował 20 włókami ziemi, postanowił zainwestować zgromadzony kapitał i kupić majątek na prawie lennym Wołynice. Możliwości rozwoju na Czernihowszczyźnie były jednak niewielkie. Zwłaszcza że był osobą z zewnątrz, obcym pod względem wyznania, niezbyt zamożnym (nie uzyskał żadnego nadania na tym obszarze). Około 1626 r. pojawił się pomysł przeprowadzki na Smoleńszczyznę, gdzie dzięki staraniom Aleksandra Gosiewskiego i królewicza Władysława uzyskał od Zygmunta III nadanie ziemskie – 50 włók we włości berezniańskiej. Mając wybór, zdecydował się jednak porzucić dalszą karierę w Czernihowie i przeniósł się do Smoleńska, a majątek Wołynice sprzedał w 1632 r. Smoleńsk był dla niego ośrodkiem bez porównania bardziej atrakcyjnym kulturalnie, miał tu również wielu przyjaciół, jeszcze z czasów służby wojskowej, tu też wojewodą był jego patron – Aleksander Korwin Gosiewski. Przynajmniej jednak zmysł strategiczny Kunowskiego podpowiadał mu, że jest duża szansa, iż województwo smoleńskie przetrwa w granicach Rzeczypospolitej. O Siewierszczyźnie i Czernihowszczyźnie nie miał najlepszego zdania, nisko oceniał potencjał obronny tych ziem: fortyfikacje, siłę wojska, zdolność mieszkańców do obrony w ramach pospolitego ruszenia.

Kilkuletnia praca, jaką włożył w zagospodarowanie majątku położonego we włości berezniańskiej, przyniosła skutki i doprowadziła do rozwoju dwóch wsi: Turiowo i Ciaciewino. Prosperity przerwała jednak wojna z Carstwem Moskiewskim w latach 1632–1634. Wówczas Kunowski stracił część majątku ruchomego, a jako kwatermistrz przystąpił do obrony twierdzy smoleńskiej. Obserwacje wojenne, nieukrywane przerażenie sytuacją na pograniczu, skłoniły go do zmiany strategii życiowej. Zdecydował się zamieszkać z dala od granicy z Rosją, jak najdalej od terenów spornych. Wybrał karierę sekretarza królewskiego, a związał się z Wilnem, choć źródłowo dzierżawa domu w tym mieście potwierdzona jest dopiero od 1650 r. W tym czasie nabył na własność lub w inny sposób wszedł w posiadanie majątku w powiecie lidzkim, gdzie mieszkał aż do śmierci. Decyzja ta oznaczała rezygnację z dążenia do pomnożenia majątku ziemskiego, co było możliwe do osiągnięcia – choć wiązało się z dużym ryzykiem – na wschodnim pograniczu. Śmierć Aleksandra Gosiewskiego dała impuls do dalszych zmian, w 1639 r. Kunowski sprzedał bowiem swój majątek na Smoleńszczyźnie. Przeprowadzka oznaczała konieczność budowy od nowa swojej pozycji społecznej w lokalnym środowisku, w czym niewątpliwie pomogła mu kariera na dworze królewskim. Oceniając

Jana Kunowskiego pod względem mobilności przestrzennej, stwierdzić wypada, że była to postać wyjątkowa. Świadomie czterokrotnie podjął decyzję o przeprowadzce i radykalnej zmianie w życiu. Wydaje się, że jego śladem poszedł syn Samuel, emigrując wraz z matką do Brandenburgii.

Jan Kunowski rozpoczął swoją karierę jako żołnierz w latach 1610–1622. Służba wojskowa umożliwiła mu zdobycie doświadczenia i wiedzy (m.in. kartograficznej, inżynieryjnej) oraz nawiązania bliskich kontaktów społecznych. Niewątpliwie był on w wojsku osobą lubianą, jako kondotier został pułkownikiem. Kluczowe znaczenie miało jednak nawiązanie związków klientalnych – najpierw z Aleksandrem Gosiewskim, a następnie uzyskanie protekcji Władysława Zygmunta Wazy. To dzięki wsparciu tych osób otrzymał tytuł kapitana i wójta czernihowskiego, nadanie ziemskie na Smoleńszczyźnie, a w końcu został sekretarzem króla Władysława IV Wazy. W jego karierze widoczne jest wykorzystywanie tworzonych utworów poetyckich jako sposobu uzyskania przychylności patronów.

Czy jednak potencjał Kunowskiego został w pełni wykorzystany? Z pewnością nie. Analiza jego utworów pokazuje, że był to człowiek o dużej wyobraźni, inteligencji, a przede wszystkim doskonałym wyczuciu strategicznym i operacyjnym. Miał tym samym ogromny potencjał wojskowy oraz cechy charakteru lubiane przez żołnierzy. Tymczasem Gosiewski skierował go niefortunnie na zupełnie obce mu pole działalności w Czernihowie. Niewątpliwie też przeszkodę stanowiło jego wyznanie, co jest szczególnie widoczne w okresie urzędniczym. Warto podkreślić wstrzeźliwość Zygmunta III Wazy w nagradzaniu Kunowskiego – nie zdecydował się na wzmocnienie pozycji kapitana i wójta czernihowskiego nadaniami na Czernihowszczyźnie. Być może pewną rolę odgrywało tu właśnie wyznanie, sądząc jednak, że same pogłoski o służbie i złożeniu przysięgi Gustawowi II Adolfowi mogły wzbudzać podejrzania na dworze królewskim i skutecznie ograniczyć możliwości awansu. W końcu na karierze zaważyła postawa Kunowskiego, który świadomie zrezygnował z dalszej służby wojskowej. Przełomowym wydarzeniem była odmowa przyjęcia w 1621 r. protekcji i przejścia pod opiekę Krzysztofa Radziwiłła. W mojej opinii wśród klientów hetmana litewskiego Kunowski wykazywał się najlepszymi przymiotami w dobie rewolucji militarnej. Jego potencjał wojskowy, zmysł taktyczny i operacyjny pozwala przyrównać go do Krzysztofa Arciszewskiego, miał on jednak zdecydowanie spokojniejszy, koncyliacyjny

charakter. Byłby niewątpliwie bardzo ważną postacią w środowisku wojskowym magnata¹⁶³.

Kunowski nie osiągnął sukcesów również na polu literackim. Aleksander i Krzysztof Gosiewscy nie wyrażali zainteresowania wydrukowaniem jego utworów, w związku z czym po 1640 r. porzucił twórczość literacką. Jeszcze w latach czterdziestych XVII w. Marcin Wituski, zbierając dokumenty do historii życia Władysława IV, pozyskał dzieło Kunowskiego, nie zostało ono jednak wydane drukiem¹⁶⁴.

Druga część jego życia była dużo spokojniejsza. Kunowski nie podejmował już prób zdobycia dużego majątku, realizując się jako sekretarz królewski. Był często wykorzystywany do komisji pogranicznych, występował również jako lokalny przywódca szlachecki i dyplomata. Wydaje się, że po śmierci Krzysztofa Korwina Gosiewskiego (1643) nie wszedł już do żadnych facji magnackich, stając się niezależnym przedstawicielem średniej szlachty. Można stwierdzić, że na żadnym polu podejmowanej aktywności nie osiągnął sukcesu, jednakże odważne decyzje pozwalały mu kształtować swój los. Biorąc pod uwagę hierarchię potrzeb zdefiniowaną przez Abrahama Masłowa, uznać trzeba, że umiejętnie realizował swoje dążenia. Bardzo silnie zaakcentowana była u niego potrzeba bezpieczeństwa. Po młodzieńczym epizodzie wojskowym z wiekiem coraz ważniejsze stawało się zapewnienie stabilizacji życiowej. Zrezygnował z kariery na ziemiach pogranicza i przeniósł się do województwa wileńskiego. Równie istotne w jego życiu były też potrzeby przynależności, a także szacunku i uznania. W młodości był pułkownikiem oddziału kondotierskiego, później skupił się na działaniu Jednoty Litewskiej. Dzięki jego koncyliacyjnej postawie został, mimo ewangelickiego wyznania, trzykrotnie wybrany na deputata do Trybunału Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wydaje mi się, że w pewnym momencie życia zrezygnował z najwyższej hierarchicznie ulokowanej potrzeby wiedzy i samorealizacji. Jego kariera jako poety i kartografa właściwie nie zostaje w pełni zrealizowana.

Podsumowując, możemy określić Jana Kunowskiego jako osobę, której potencjał był wielokrotnie większy od realnych osiągnięć. Jego kariera – wojskowa, urzędnicza, literacka, ziemska – została przerwaniu, częściowo z przyczyn obiektywnych, po części jednak wiązało się to z dążeniami do zaspokojenia własnych potrzeb – przede wszystkim bezpieczeństwa, ale też szacunku i uznania.

¹⁶³ Zob. U. Augustyniak, *W służbie hetmana*, s. 289–302, 309–375.

¹⁶⁴ Por. K. Łopatecki, *Wstęp*, s. 22–24.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie: Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. V, nr 4560/II-III, 14768, 17656; Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. VIII, sygn. 713; Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. II, sygn. 719, 1098; Metryka Koronna, 165; Metryka Koronna, Księga wpisów 174; Zbiór materiałów różnej proveniencji z XVI–XX wieku, nr 282
- Biblioteka Muzeum Narodowego im. Czartoryskich w Krakowie: sygn. 2103
- Biblioteka Jagiellońska w Krakowie: Berol. Ms. Slav. Fol. 5; rkps 906
- Krigsarkivet, Stockholm: Gustav Adolfsverket, Avskriftsamlingen 279, C 1–3
- Svenska Riksarkivet, Stockholm: Extranea IX. Polen, sygn. 86, teczka D (Vladislaus Sigmundus Concepser); Skoklostersamlingen, Polska Manuskript, sygn. E 8603
- Tartu Ülikooli Raamatukogu: f. 6 (De la Gardie), Cordt V
- Библиотека Академии Наук, Санкт-Петербург: F. 266, t. 3
- Российский Государственный Архив Древних Актов, Москва: Metryka Litewska (f. 389, mikrofilmy z identyczną sygnaturą przechowywane w Lietuvos valstybes istorijos archyvas), 99, 108

Źródła drukowane

- Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1626–1637*, wstęp i oprac. M. Liedke, P. Guzowski, Warszawa 2011
- Akta synodów prowincjonalnych Jednoty Litewskiej 1638–1655*, wstęp i oprac. M. Liedke, P. Guzowski, Warszawa 2018 (w druku)
- Diariusz kampanii smoleńskiej Władysława IV, 1633–1634*, oprac. M. Nagielski, Warszawa 2006
- Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1582–1696. Spis*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Warszawa 2007
- W. Kojalowicz Wijuk, *Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli O klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają*, wstęp F. K. Piekosiński, Kraków 1897
- Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632–1646*, oprac. A. Biedrzycka, Kraków 2005
- J. Kunowski, *Ekspedycja inflantska 1621 roku*, oprac. W. Walczak, K. Łopatecki, wstęp K. Łopatecki, Białystok 2007
- Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Sprendimai 1585–1655*, parengė V. Raudeliūnas, A. Baliulis, Vilnius 1988
- Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 1989
- K. Niesiecki, *Korona polska przy złotej wolności*, t. 2, Lwów 1738

- Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII. Zbiór materiałów do historii stosunków polsko-rosyjskich za Zygmunta III*, wyd. A. Hirschberg, Lwów 1901
- A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 1: 1632–1636, tł. i oprac. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980
- Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo smoleńskie 1650 r.*, oprac. S. Dunin, A. Rachuba, Warszawa 2009
- Slaktarebenck, czyli krwawe jatki księcia Karola Sudermańskiego*, tł., oprac. i wstęp W. Krawczuk, Kraków 2017
- Sprawa smoleńska. Z literatury okolicznościowej pierwszej połowy XVII wieku. Ze zbiorów Archiwum Narodowego Szwecji Skoklostersamlingen*, wyd. M. M. Kacprzak, Warszawa 2006
- Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, red. A. Rachuba, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P. P. Romaniuk, Warszawa 2004
- Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002
- S. Żółkiewski, *Początek i progres wojny moskiewskiej*, oprac. A. Borowski, Kraków 1998
- Акты Виленской археографической комиссии*, т. 34: *Акты относящиеся ко времени войны за Малороссию (1654–1667)*, Вильно 1909
- Акты Московского государства, изданные Императорской Академией Наук*, т. 1: *Разрядный Приказ: Московский стол: 1571–1634*, Санкт-Петербург 1890
- Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею*, т. 4: 1588–1632, Санкт-Петербург 1851
- Археографический сборник документов*, т. 14, Wilno 1904
- Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.*, т. 2: 1650–1651 рр., Київ 2013
- Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х–40-х років XX ст.*, вип. В. Андрейцев, В. Ульяновський, В. Короткий, Київ 2000
- Труды Черниговского предварительного комитета по устройству XIV археологического съезда в Чернигове*, Чернигов 1908
- Филарет (Д. Г. Гумилевский), *Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах*, т. 2, Харьков 2011

Opracowania

- S. Augustowicz, *Spis uchodźców z Wielkiego Księstwa Litewskiego w Prusach Książęcych w latach 1655–1656 w zbiorach Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2011, nr 1, s. 97–181
- U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizm patronatu*, Warszawa 2001

- U. Augustyniak, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640)*, Warszawa 2004
- S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, Lwów 1861
- J. Blunck, *Georg Carl Friedrich Kunowski. Anwalt, Naturwissenschaftler, Theater- und Eisenbahnsyndikus*, „Berlin in Geschichte und Gegenwart”, 14, 1998, s. 27–56
- J. Blunck, *Georg Carl Friedrich Kunowski (1786–1847) i jego rodzina*, tł. S. Janicka, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 7, 2000, nr 2, s. 131–136
- D. Chemperek, *Obraz Smoleńska i jego mieszkańców w literaturze polskiej początku XVII wieku*, „Terminus”, 11, 2009, z. 1–2, s. 217–228
- B. Cordt, *Mittheilungen aus dem aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie*, Leipzig 1894
- A. Czekaj, *Obywatele czy kondotierzy. Postawy obywatelskie i moralne żołnierzy narodowego autoramentu wojsk Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku*, w: *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremie Maciszewskiemu*, red. M. Nagielski, Warszawa 2002, s. 85–102
- Dzieło literackie jako źródło historyczne*, red. Z. Stefanowska, J. Sławiński, Warszawa 1978
- O. Garstein, *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia. The Age of Gustavus Adolphus and Queen Christina of Sweden, 1622–1656*, Leiden–New York 1992
- P. Gawron, *Bitwa pod Kłuszynem 1610 roku*, w: *Hołd carów Szujskich*, red. J. A. Chrościcki, M. Nagielski, Warszawa 2012 (Biblioteka Baroku, t. 1), s. 23–45
- P. Gawron, *Wojska zaciągu cudzoziemskiego w czasie wojny Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w latach 1609–1618*, w: „*W hetmańskim trudzie*”. *Księga pamiątkowa ku czci profesora Jana Wimmera*, red. Z. Hundert, M. Wagner, Oświęcim 2017, s. 61–96
- J. M. A. Giżycki (Wołyński), *Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej*, cz. 2, Kraków 1923
- J. J. Głowacki, *Tolerancyjność i fanatyzm szlachty katolickiej w Rzeczypospolitej u progu Oświecenia*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica”, 2014, nr 92, s. 29–48
- W. Godziszewski, *Granica polsko-moskiewska wedle pokoju polanowskiego*, Kraków 1934
- M. Gorzkowski, *Dominikanie za Dnieprem. Szkic historyczny*, Kraków 1876
- Gothaisches genealogisches Taschenbuch der adeligen Häuser*, Th. A: *Deutscher Uradel*, Jg. 22, 1921
- K. Górski, *Historia piechoty polskiej*, Kraków 1893
- Handbuch des preussischen Adels*, hrsg. M. Janecki, Berlin 1892
- A. Haratym, *Obrona Smoleńska 1633–1634 – wybrane problemy*, w: *Studia z dziejów stosunków Rzeczypospolitej z Państwem Moskiewskim w XVI–*

- XVII wieku, red. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, Zabrze–Tarnowskie Góry 2013, s. 188–199
- A. Hirschberg, *Maryna Mniszchówna*, Lwów 1906
- A. Jabłonowski, *Gospodarka polska na Zadnieprzu Siewierskim*, „Przegląd Historyczny”, 19, 1915, z. 1, s. 45–63
- M. Jarczykówna, „*Papierowe materie*” Piotra Kochlewskiego. *O działalności pisarskiej sekretarza Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku*, Katowice 2006
- T. Kempa, „*Samozwaniec*” Jan Faustyn Łuba – ofiara dyplomatycznych sporów między Rzeczpospolitą a Moskwą w latach 40. XVII wieku, w: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, red. S. Górzyski, M. Nagielski, Warszawa 2014, s. 205–233
- M. Korolko, *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanści w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa 1991
- E. Kotłubaj, *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno–Witebsk 1859
- P. Kułakowskyj, *Urzędnicy ziemscy Czernihowszczyzny i Siewierszczyzny (do 1648 r.)*, „Studia Źródłoznawcze”, 38, 2000, s. 53–80
- W. G. von Kunowski, *Die deutschen Nachkommen des Jan Kunowski und ihre Abnen I*, „Deutsches Familienarchiv”, 1961, 18, s. 46–64
- M. Liedke, *Szlacheckie rody z Korony w działaniach na rzecz ewangelicko-reformowanej Jednoty Litewskiej w XVII wieku*, w: *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. 1: *Kultura – instytucje – gospodarka w XVI–XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 389–402
- M. Liedke, *Szlachta ruska Wielkiego Księstwa Litewskiego a reformacja. Część II: przyczyny przyjmowania nowych wyznań, aktywność reformacyjna oraz motywy porzucania konfesji protestanckich*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, 19, 2003, s. 54–76
- K. Łopatecki, *Okoliczności powstania i przydatność wojskowa mapy Descriptio Ducatus Polocensis Stanisława Pacholowieckiego (1580)*, „Terminus”, 19, 2017, z. 1, s. 75–126
- K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013
- K. Łopatecki, Walczak W., *Plan sytuacyjny oblężenia Smoleńska z 1616 roku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 45, 2008, s. 199–204
- J. Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 1, Poznań 1842
- D. Maksimiuk, *Działalność postów sejmiku proszowickiego na sejmie ekstraordynaryjnym z 1637 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, 5, 2007, s. 57–75
- K. Muscheler, *Die Schopenhauer-Marquet-Prozesse und das preussische Recht*, Tübingen 1996
- M. Nawrocki, *Mit Smoleńska w piśmiennictwie polskim XVII wieku – przypadek Jana Kunowskiego*, „Terminus”, 18, 2016, z. 4, s. 401–420
- J. Niedźwiedz, *Źródła, konteksty i okoliczności powstania Ody o zdobyciu Połocka Jana Kochanowskiego*, „Terminus”, 18, 2016, z. 4, s. 359–400

- A. Norberg, *Polen i svensk politik*, Stockholm 1974
- A. Nowicka-Jeżowa, D. Chemperek, *Polonica z Riksarkivet i Skokloster Slott na warsztacie historyka literatury i kultury polskiej*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, 17, 2010, s. 28–32
- S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszewski, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. 1–2, Wrocław 2000
- B. Ostrowski, *Pospolite ruszenie szlachty smoleńskiej w XVII wieku*, „Acta Baltico-Slavica”, 13, 1980, s. 143–187
- [M. Paradowski], *Stuzbę naszą i usarów naszych...*, 2012, <http://kadrinazi.blogspot.com/2012/03/> (8 II 2018)
- Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Warszawa 2006
- L. Petrażycki, *O pobudkach postępowania i o istocie moralności i prawa*, Warszawa [1924]
- F. Pilarczyk, *Stemmata w drukach polskich XVI wieku*, Zielona Góra 1982
- A. Rachuba, *Konfederacja kmieciowska i związek braterski wojska litewskiego w latach 1660–1663*, Warszawa 1989
- M. Roberts, *Gustavus Adolphus. A History of Sweden*, vol. 1: 1611–1626, London–New York–Toronto 1953
- A. Rogatschewski, *Zur Geschichte des Magdeburger Rechts und der städtischen Selbstverwaltung in Russland. Die Stadt Belyj (17.–18. Jh.)*, w: *Von Sachsen-Anhalt in die Welt Der Sachsenspiegel als europäische Rechtsquelle*, hrsg. H. Lück, Halle an der Saale 2015, s. 123–210
- H. Saganowicz, *Wychodźcy z Wielkiego Księstwa Litewskiego w Prusach 1656 roku*, „Litvano-Slavica Posnaniensia. Studia Historyczne”, 9, 2003, s. 239–245
- A. Selin, *Dokument från början av 1600-talet i Ockupationsarkivet från Novgorod och andra samlingar som källor till prosopografisk forskning*, „Stockholm Slavic Papers”, 19, 2012, s. 17–21
- M. Straszewicz, *Po wielkim kanclerze. Osoba Lwa Sapiehy i jego koncepcje wschodniej polityki Rzeczypospolitej w rokowaniach polsko-moskiewskich w latach 1634–1647*, w: *Lej Caneza (1557–1633 гг.) i ego час, рэд. С. В. Марозав [i in.]*, Гродно 2007, s. 165–173
- Sveriges Krig 1611–1632*, Bd. 1: *Danska och Ryska Krigen*, Stockholm 1936
- R. Szcześniak, *Kłuszyn 1610*, Warszawa 2008
- N. Tremuth, O. Liiv, *Polonica im Estnischen Staatlichen Zentralarchiv*, Tartu 1931
- S. Tworek, *Z zagadnień liczebności zborów kalwińskich na Litwie*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, 17, 1972, s.
- Die Urkunden der Grafen de Lagardie in der Universitätsbibliothek zu Dorpat*, hrsg. J. von Lossius, Dorpat 1882
- H. Wisner, *Dyplomacja polska w latach 1572–1648*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2: 1572–1795, red. Z. Wójcik, oprac. J. Gierowski, J. Michalski, H. Wisner, Z. Wójcik, Warszawa 1982, s. 5–162

- H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 2: *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, Warszawa 2004
- H. Wisner, *Wojsko litewskie 1 połowy XVII wieku. Cz. I*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 19, 1973, z. 1, s. 61–138
- A. Wyczański, *Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506–1548)*, Warszawa 1990
- C. Горобець, *Заснування і походження назв сіл Чернігівського району*, Чернігів 2014
- Г. Доманова, Кондратьев І., *Кордон землеволодінь Чернігівського магістрату першої половини XVII ст.*, „Сіверянський літопис”, 3, 2008, s. 68–74
- Г. А. Замятин, „Псковское сиденье” (Героическая оборона Пскова от шведов в 1615 г.), „Академия Наук СССР. Исторические записки”, 40, 1952, s. 186–213
- І. Ігнатенко, *До питання про локалізацію будівель військової та цивільної адміністрації в Чернігівській фортеці у кінці XVII–XVIII ст.*, „Сіверянський літопис”, 3, 2016, s. 37–46
- А. Н. Кирпичников, *Оборона Пскова в 1615 г. (по новым русским и шведским материалам)*, в: *Средневековая и новая Россия. Сборник научных статей К 60-летию профессора Игоря Яковлевича Фроянова*, Санкт-Петербург 1996, s. 424–450
- В. А. Кордт, *Из семейного архива графов Де-ла-гарди*, „Ученые записки Юрьевского университета”, 2, 1894, s. 1–112
- М. Кулаковський, *Церковні структури на Чернігово-Сіверщині за Польської доби (1618–1648)*, „Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету”, 19, 2005, s. 22–28
- П. Кулаковський, *Чернігівське князівство (1619–1633 рр.)*, в: *Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини. Матеріали наук.-практ. конф.*, ред. С. А. Леп’явка, В. М. Бойка, Ніжин 2007, s. 26–33
- П. Кулаковський, *Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618–1648*, Київ 2006
- С. Леп’явка, *Чернігів у середині XIII-середині XVII ст.*, „Сіверянський літопис”, 1, 2007, s. 40–55
- А. В. Лукасевич, *Місце самоврядування на теренах Чернігово-Сіверщини в контексті становлення магдебурзького права перша половина XVII ст. засади створення та діяльності органів юстиції УРСР у 1918–1956 рр.*, в: *Актуальні проблеми становлення та розвитку держави і права в Україні. Матеріали обласної науково-практичної конференції, м. Ніжин, 11 грудня 2015 р.*, ред. Т. М. Шевчук, С. М. Сліпак, Ф. В. Барановський, Ю. М. Давиденко, Л. О. Дудк, О. С. Дудченко, Ніжин 2016, s. 62–72
- В. В. Пенской, *Попытка военных реформ в России начала XVII века*, „Вопросы истории”, 11, 2003, s. 127–138

- П. Пиріг, *Чернігів у середині – другій половині XVII століття*, „Сіверянський літопис”, 4, 2014, s. 23–47
- С. Потапенко, М. Михайліченко, *Красовські: походження та персональний склад «сlobідської» гілки шляхетсько-старшинського і дворянського роду*, в: *Ранньомодерна Україна на перехресті цивілізацій, культур, держав та регіонів*, ред. В. Смолій, Київ 2014, s. 159–177
- А. Г. Пшэпюрка, *Вайскова-палітычная дзейнасць Аляксандра Дажбога Сапегі падчас вайны з Маскоўскай дзяржавай 1609–1618 гг.*, „Arche”, 3, 2016, s. 185–213
- О. Тригуб, *До питання про секуляризацію земель Чернігівського Борисоглібського монастиря у кінці XVIII ст.* „Сіверянський літопис”, 2013, nr 4–6, s. 19–27
- Д. Хэмпэрэк, *Польская поэма XVII века о великолепии Смоленска*, „Studia Slavistici”, 6, 2009, s. 229–249
- Чернигову 1300 лет. Сборник документов и материалов*, Киев 1990
- С. В. Щербина, *З історії ремісничих цехів Північного Лівобережжя у XVII–XVIII ст.*, „Сіверщина в історії України Збірник наукових праць”, 3, 2010, s. 145–148
- С. В. Щербина, *Розміщення ремісничих цехів на території Чернігово-Сіверщини у XVII–XVIII ст.*, в: *Література та культура Полісся*, т. 51: *Регіональна історія та культура XVII–XX ст. Сучасний погляд на проблеми та особи*, ред. Г. В. Самойленко, Ніжин 2009, s. 16–23
- О. А. Яновский, В. И. Бобышев, *Дипломатия и дипломаты России (от Ивана III до Петра Великого)*, Минск 2000

A Career of the Seventeenth-Century Evangelical Nobleman Jan Kunowski

The article presents the life of nobleman Jan Kunowski – a three times director of the Lithuanian Evangelical Reformed Provincial Synod in the Grand Duchy of Lithuania. His activities as a poet, condotierre, cartographer, diplomat, official, royal secretary, and landowner indicate an outstanding personality who actively shaped his career, not avoiding new challenges.

The studies made it possible to establish that through his family Kunowski was associated with the district of Mazyr, while his military service (1610–1622) he spent in north-western parts of the Russian Empire and in the Smolensk region. His unexpected promotion to the rank of captain and advocate mayor of Chernihiv in 1622–1623 made him move for the first time. Circa 1626 an idea was born to move to the neighbourhood of Smolensk. Kunowski decided to leave Chernihiv. During the war with Moscow in 1632–1634, Kunowski lost a part of his movable property, and participated as quartermaster in the defence of Smolensk fortress. His war

observations, and unmasked terror at the situation in the borderland made Kunowski change his life strategy. He decided to settle far from the frontier with Russia, as far from the contentious territories as possible. He chose the career of royal secretary and moved to the capital city of Lithuania, Vilnius. While assessing Kunowski's spatial mobility, we are justified in stating that it was an outstanding personality – he consciously decided four times to radically change his place of residence and his professional career.

Dr hab. Karol Łopatecki – adiunkt Instytutu Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku. Jego zainteresowania dotyczą historii prawa, dziejów organizacji wojskowej, ze szczególnym uwzględnieniem teorii zdolności finansowych państwa i rewolucji wojskowej (*state capacity* i *military revolution*). Prowadzi również badania nad kartografią, a także historią regionalną Podlasia i rodu Branickich. Autor trzynastu monografii naukowych i edycji źródłowych, m.in.: *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013; „*Disciplina militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku, Białystok 2012. Współautor (z W. Walczakiem) dwutomowej publikacji *Maps and Plans of the Polish Commonwealth of the 17th c. in Archives in Stockholm / Mapy i plany Rzeczypospolitej XVII w. znajdujące się w archiwach w Sztokholmie*, Warszawa 2011. Kieruje grantem Narodowego Centrum Nauki SONATA pt. Rewolucja militarna jako czynnik modernizacyjny skarbowości i organizacji państwa polsko-litewskiego na tle europejskim.

Dr hab. Karol Łopatecki – assistant professor at the Institute of History and Political Sciences of the University of Białystok. His scholarly interests cover the history of law, history of military organisation with special emphasis on the theory of financial capacity of the state and military revolution. He also conducts research on the cartography, and also on the regional history of Podlasie and the Branicki family. The author of 13 scholarly monographies and source editions, including *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)* (Białystok, 2013) and “*Disciplina militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku (Białystok, 2012). The co-author (with W. Walczak) of a two-volume publication *Maps and Plans of the Polish Commonwealth of the 17th c. in Archives in Stockholm / Mapy i plany Rzeczypospolitej XVII w. znajdujące się w archiwach w Sztokholmie* (Warszawa, 2011). The head of the SONATA grant of the National Science Centre “Military revolution as a modernisation factor of the state finances and political system of the Polish-Lithuanian Commonwealth against the European background”.

E-mail: karollopatecki@gmail.com; k.lopatecki@uwb.edu.pl